

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

SPECIFIKA ROZVOJE ŘEČI DĚTÍ Z BILINGVNÍCH RODIN

SPECIFICS OF SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN FROM BILINGUAL
FAMILIES

Bakalářská diplomová práce

Autor: Mgr. Hana Campagna

Studijní obor: Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve
sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Specifika rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin“ vypracovala samostatně a uvedla jsem veškerou literaturu a další zdroje použité v textu práce.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala Mgr. Jindřišce Svobodové, PhD., za odborné vedení, cenné rady, podněty a vstřícnost při vedení bakalářské práce. Zároveň děkuji všem bilingvním rodinám, které se ochotně zapojily do výzkumu. Děkuji za jejich čas a sdílení zkušeností s rozvojem řeči jejich dětí.

OBSAH

OBSAH.....	4
Úvod.....	6
TEORETICKÁ ČÁST	7
1. Řečový vývoj dítěte	7
1.1 Řeč.....	7
1.2 Jazyk.....	8
1.3 Jazykový obraz světa.....	10
1.4 Teorie jazykového vývoje dětí	11
1.5 Osvojování mateřského jazyka dítětem.....	12
1.6 Prostředí ovlivňující vývoj řeči dítěte	14
2. Bilingvismus	16
2.1 Definice bilingvismu	16
2.2 Aspekty diferenciacce bilingvních jedinců	16
2.3 Typy a stupně bilingvismu	17
2.4 Bilingvismus v psycholingvistickém pojetí.....	18
2.5 Postoje k bilingvismu	20
3. Bilingvismus u dětí	22
3.1 Vývoj řeči bilingvního dítěte.....	22
3.2 Lingvistická specifika mluvního projevu bilingvních dětí.....	24
3.3 Jazyková akvizice – osvojování jazyků u bilingvních dětí	27
3.4 Strategie rozvoje řeči bilingvních dětí.....	28
VÝZKUMNÁ ČÁST	33
4. Cíle výzkumu	33
5. Výzkumný soubor.....	33
6. Metodologie výzkumného šetření.....	34
7. Sběr dat	36
8. Analýza získaných dat	37

Případová studie č. 1.....	40
Případová studie č. 2.....	44
Případová studie č. 3.....	48
Případová studie č. 4.....	54
Případová studie č. 5.....	59
9. Shrnutí výsledků případových studií	64
9.1 Způsob a metody bilingvního osvojení jazyků u dítěte.....	64
9.2 Kontext a forma užívání obou jazyků	65
9.3 Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte	66
9.4 Postoje rodičů k bilingvistu jejich dětí	70
10. Závěr	72
Anotace/Annotation	73
Summary	74
Literatura a další zdroje	75
Seznam tabulek.....	77
Seznam příloh	78

Úvod

Bilingvismus neboli dvojjazyčnost, obecně definovaná jako schopnost používat dva jazyky, vzbuzuje v současné době zvýšený zájem odborné veřejnosti a v oblasti studia dvojjazyčnosti dochází ke značnému pokroku. Roste počet výzkumů a existuje množství cizojazyčné odborné literatury, která o bilingvistice a jazykovém vývoji bilingvních dětí informuje. Zároveň roste počet jazykových kontaktů, rozšiřuje se povědomí o jazykových menšinách a je zřejmý také nepochybný nárůst bilingvních rodin. Všechny tyto okolnosti vybízejí k úvahám o významu jazykového působení v sociálním a kulturním kontextu. Také v České republice je patrný nárůst smíšených, dvojjazyčných manželství a rodin. Rodiče z jazykově smíšených manželství se následně rozhodují, jakým způsobem budou své děti jazykově vychovávat. Často volí u svých dětí způsob bilingvního jazykového osvojování.

V naší bakalářské práci jsme se proto rozhodli zabývat bilingvním jazykovým osvojováním a specifiky rozvoje řeči dětí ze smíšených, česko-cizojazyčných bilingvních rodin. V teoretické části práce přiblížíme hlavní poznatky v oblasti řečového vývoje a jazykového osvojování u dětí. Budeme se zabývat tématem bilingvismu a bilingvního osvojování jazyků dětí z bilingvních rodin. Ve výzkumné části práce se předmětem našeho zájmu stanou případové studie pěti bilingvních rodin, které zvolily u svých dětí bilingvní osvojování mateřských jazyků rodičů, přičemž jedním z osvojovaných rodných jazyků, s kterým dítě přichází od narození do kontaktu, je jazyk český. V případových studiích budeme věnovat pozornost způsobům a metodám bilingvního osvojování u dítěte, kontextu a formám užívání obou jazyků, lingvistickým specifikům jazykového projevu bilingvního dítěte se zaměřením na jazykové výpůjčky, interferenci, přepínání a míchání kódů. Prezentovány budou také postoje rodičů pojící se k bilingvistice jejich dětí.

Cílem naší práce je propojení relevantních teoretických poznatků s výzkumnou částí zaměřenou na proces bilingvního jazykového osvojování a rozvoj řeči dětí prostřednictvím pohledu a sdílení zkušeností smíšených česko-cizojazyčných rodin. Klademe si za cíl přinést poznatky, které přispějí k lepšímu porozumění tomuto jedinečnému procesu. Doufáme, že budou výsledná zjištění naší práce přínosná a inspirativní nejen na poli aplikované lingvistiky, ale také užitečná dalším rodinám, které se cestou bilingvního jazykového osvojování u svých dětí vydají.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Řečový vývoj dítěte

1.1 Řeč

L. Šulová definuje řeč jako „*obecnou lidskou biologickou vlastnost, která umožňuje člověku prostřednictvím kódování a dekódování (zvukově, písemně, neverbálně) předávat informace.*“¹ Je považována za jeden z elementárních prvků komunikace a je osvojována v průběhu prvních let života. „*Dítě se učí slyšené rozčlenit, dekódovat, porozumět, imitovat, vhodně užít, učí se prosadit v komunikaci, upoutat na sebe pozornost.*“²

Z uvedeného vyplývá, že schopnost mluvního projevu u dítěte není vrozená. Vrozené jsou předpoklady, které se začínají rozvíjet při kontaktu s prostředím. Řeč lze dělit na vnější a vnitřní. Účelem vnější řeči je komunikace pomocí verbálního projevu. Vnitřní řeč souvisí s mozkovou činností, zároveň je těsně spjata s kognitivními procesy a myšlením. Jedná se o jazykovou formu myšlení, která není určena žádnému adresátovi.³

Řeč je charakteristická třemi základními rysy. Prvním je takzvané sebezapomnění, znamenající, že řeč jako takovou nevnímáme, protože se skrze ni soustředíme na obsah naší promluvy. Druhým znakem je, že se prostřednictvím řeči vyjadřujeme ke druhým. Posledním znakem řeči je, že umožňuje vyjádřit to, o čem je možné mluvit. Pokud něco vyjádřit řečí nelze, není možné o tom ani správně uvažovat. Je tedy nutné jazykové vyjádření najít.⁴

O řeči v kontextu sebezapomenutí a sebpřipomínání hovoří také I. Vaňková. I když si řeč v jejím průběhu neuvědomujeme, má zásadní roli v našem sebeurčení. Zastavíme-li proud řeči ve chvíli, kdy hledáme vhodný výraz, nebo cítíme, že slova k vyjadřovanému nepřiléhají, dochází k dichotomii sebezapomenutí vs. sebpřipomínání řeči. Je možné

¹ ŠULOVÁ, L. Specifický vliv otcovské a mateřské mluvy v počátcích řečového vývoje. *Československá psychologie*, 2006, 50(4), s. 327.

² ŠULOVÁ, L. Specifický vliv otcovské a mateřské mluvy v počátcích řečového vývoje. *Československá psychologie*, 2006, 50(4), s. 328.

³ NEBESKÁ, I. *Vnitřní řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. [cit. dne 23. 1. 2019]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/VNITŘNÍ_ŘEČ.

⁴ KLENKOVÁ, J. *Logopedie*. Praha: Grada, 2006, 228 s. ISBN 978-802-4711-102.

překročit hranice řeči a mluvit řečí o řeči. R. Jacobson v tomto smyslu zdůrazňuje metajazykovou funkci jazyka a komunikace, která se aktivizuje zejména ve vývoji jazyka a souvisí také s jazykovou kreativitou. Smysl pro metajazykovost je součástí jazykově-kognitivních schopností a rozvíjí se především v dětství, v kontextu osvojování mateřské řeči. Samy děti mají v předškolním období zvýšenou spontánní potřebu přemýšlet a mluvit o jazykových jevech, o tom, proč se co říká a jak to souvisí s různými jevy skutečnosti.⁵ Od mala tak vrůstáme do určitého jazykového společenství. To specificky rozvíjí a spoluutváří naši kognitivitu, ukotvuje nás v řeči. Pokud děti nejsou v raném věku vystaveny řečovým podnětům, jejich život to citelně poznamená. Řeč zakládá a strukturuje vnitřní prostor, v němž se díky ní, aniž si to uvědomujeme, můžeme pohybovat, myslet i lidsky vnímat svět, a to jak jako jednotlivci, tak i jako společenství. Mateřská řeč je prvním, srozumitelným a smysluplným jazykem v životě dítěte, stává se normou, přirozeným základem našeho vztahu ke světu.⁶

1.2 Jazyk

Jazyk je složitým a mnohavrstevnatým komplexním systémem, který můžeme rozčlenit na jazykové roviny neboli jazykové plány. V ontogenezi řeči se tyto jazykové roviny prolínají, jejich vývoj probíhá v jednotlivých úsecích současně. Zde pracujeme se čtyřmi rovinami, a to s rovinou foneticko-fonologickou, morfologicko-syntaktickou, lexikálně-sémantickou a pragmatickou.⁷ V rámci jednotlivých rovin uvádíme pouze to, co souvisí s osvojováním jazyka dítětem a co je nutné do výzkumu řečového vývoje dítěte zahrnout.

První, foneticko-fonologická rovina, se pojí se zvukovou stránkou řeči. Její základní jednotkou jsou fonémy. Lze zkoumat zvukově stejná a rozdílná slova, analýzu a syntézu vět a slov, intonaci, hlasitost projevu, tempo řeči a také správnou výslovnost. Tato rovina se u dětí začíná rozvíjet v okamžiku, kdy přecházejí z pudového žvatlání na napodobivé.

⁵ VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8.

⁶ VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8.

⁷ DVOŘÁK, J. *Logopedický slovník: [terminologický a výkladový]*. 3. dopl. a rozš. vyd. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2007, 248 s. Logopaedia clinica. ISBN 978-809-0253-667.

Pudově produkované hlásky nelze považovat za hlásky mateřského jazyka, protože byly produkovány bez vědomé kontroly. Stejně jako u dalších rovin, je i zde proces osvojení a zafixování správné zvukové realizace pozvolný a je pro něj typické období nepřesné zvukové reprodukce.⁸

Druhou rovinou je rovina morfologicko-syntaktická. Jednotkou této roviny jsou morfémy související se stavbou prvních slov slova, jejím obsahem je gramatická struktura jazyka, ta se začíná vytvářet v období reprodukce prvních vět. Proces osvojování gramatických pravidel je postupný. Dítě začíná od jednoslovných vět, postupně začíná slova skloňovat a později časovat. K podstatným jménům přidává slovesa, poté přídavná jména a postupuje dále, kolem věku čtyř let používá všechny slovní druhy.⁹

Třetí rovinou je rovina lexikálně-sémantická. V této rovině jde o pasivní i aktivní slovní zásobu, definici pojmů a jejich porozumění. Zahrnuty jsou i nejrůznější časové, prostorové či příčinné vztahy a vazby. Za pasivní slovní zásobu jsou považována ta slova, u kterých dítě zná význam, ale samo je aktivně nepoužívá. Rozvoj této oblasti lze sledovat v období od desátého měsíce věku dítěte. Aktivní slovní zásoba pak zahrnuje ta slova, kterým dítě nejen rozumí, ale také je aktivně využívá v komunikaci. K rozvoji dochází s nástupem používání prvních slov, tedy kolem prvního roku. Proces rozvoje slovní zásoby je silně individuální a nerovnoměrný, společným jmenovatelem je však to, že verbální komunikace postupně nabývá na důležitosti, až začne převažovat nad komunikací neverbální.¹⁰

V rámci čtvrté, pragmatické roviny, jde o vyjádření různých komunikačních záměrů. Mluvíci si musí osvojit dovednost vyžádat si či oznámit informaci, vyjádřit vztah, pocit, zážitek či událost. Vývoj je opět velmi individuální, ale lze říci, že přibližná hranice, od které přestává dítě preferovat neverbální komunikaci, je kolem dvou let, poté přechází do fáze slovní komunikace, která je postupně zdokonalována. Dítě začíná používat jednoduchou formu řeči a postupně prostřednictvím své komunikace dosahuje cílů. Zhruba v období

⁸ KLENKOVÁ, J, BOČKOVÁ. B., BYTEŠNÍKOVÁ. I. *Kapitoly pro studenty logopedie: text k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2012, 103 s. ISBN 978-80-7315-229-1.

⁹ KLENKOVÁ, J. *Logopedie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006, 224 s. ISBN 978-802-4711-102.

¹⁰ KLENKOVÁ, J, BOČKOVÁ. B., BYTEŠNÍKOVÁ. I. *Kapitoly pro studenty logopedie: text k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2012, 103 s. ISBN 978-80-7315-229-1.

mezi třetím a čtvrtým rokem si dítě osvojuje schopnost navázat a následně také udržet konverzaci.¹¹

1.3 Jazykový obraz světa

Při studiu jazyka a řečového vývoje dítěte je potřebné porozumět koncepci jazykového obrazu světa. Ta předpokládá, že jazyk, kterým mluvíme, se podílí na vytváření našeho obrazu světa. Jazykový obraz světa je specificky strukturován v závislosti na mateřském jazyce. Prostřednictvím této struktury je interpretován svět. Učení o jazykovém obrazu světa významně rozvinuli E. Sapir a B. J. Whorf. Vycházeli z předpokladu, že jazyk klasifikuje zkušenost a různé jazyky třídí zkušenost odlišně. Opírali se o hypotézu jazykové relativity. Dle ní lidé dospějí k témuž obrazu světa jedině za předpokladu, že jsou jejich jazyky podobné, nebo alespoň určitým způsobem srovnatelné.¹² Na základě jazyka lze zkoumat, jak dané společenství prožívá, sdílí a hodnotí svět, jak mu rozumí, jaké jsou základy jeho kultury. Jazyk je v tomto pojetí chápán jako základ národní identity a kultury. Je v něm obsažena interpretace skutečnosti, souhrn soudů o světě, které určité společenství sdílí. Mohou to být soudy zakotvené přímo v jazyce, v jeho gramatických formách, frazeologii, příslovích, nebo jsou v jazykových vyjádřeních pouze implikovány a lze je na základě studia interpretovat.¹³ Interpretaci v kontextu zkoumání sémantických struktur jazyka se zabýval J. Bartmiński. S pomocí metod zkoumání, které se svými kolegy rozpracoval, lze odhalovat konceptualizační mechanismy koncentrované v kultuře určitého jazykového společenství, v jeho uvažování, způsobu života i hodnotovém systému. Vyjevuje se tak, jaký obraz světa je v daném jazyce fixován. Generacemi sdílené, specifické vidění skutečnosti má podobu stereotypů různého druhu a řádu, a ty je možno studiem jazykových a textových dat zachytit, usouvztažnit a interpretovat.¹⁴

¹¹ BEDNÁŘOVÁ, J., ŠMARDOVÁ, V. *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007, 212 s. Dětská naučná edice. ISBN 978-802-5118-290.

¹² PACOVSKÁ, J. *K hlubinám študákovy duše. Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2152-4.

¹³ VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8.

¹⁴ BARTMIŃSKI, J. *Jazyk v kontextu kultury*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.

1.4 Teorie jazykového vývoje dětí

Existují rozmanité teorie jazykového vývoje dětí, mezi stěžejní se řadí následující: ¹⁵

První je pojetí, které zdůrazňuje úlohu učení, tedy přijímání podnětů z vnějšího prostředí. Dle tohoto pojetí dochází na základě učení také k osvojování jazyka, to se děje na základě klasického a operačního podmiňování.

Druhé pojetí zdůrazňuje úlohu organismu a jeho zrání při osvojování komunikační kompetence. Spadají pod něj koncepce založené na zkoumání neuropsychologických podmínek osvojování jazyka, mezi které patří výzkum funkční specializace mozkových oblastí a zejména řečových center, ale i koncepce nativistické, které předpokládají vybavenost dítěte vrozenou jazykovou schopností, jež se postupně rozvíjí s jeho biologickým dospíváním.

Třetí pojetí je založeno na předpokladu, že rozhodujícím faktorem jazykového vývoje dítěte se stává jeho interakce s prostředím. Teorie interakce obsahuje koncepci konstruktivistickou, která předpokládá, že k vývoji jazyka dítěte dochází v souvislosti s vývojem kognitivním, na základě chování dítěte v prostředí, kterým je obklopeno. Dále toto pojetí obsahuje také teorii kulturního kontextu, která kromě konstruktivistických předpokladů klade důraz na odlišnosti dané různým kulturním kontextem, na vliv komunity, v které dítě vyrůstá. Kultura komunity dítě formuje a dává vzniknout specifickým způsobům chování, včetně způsobů komunikačních. ¹⁶

¹⁵ ŠEBESTA, K. *Od jazyka je komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1991. ISBN 80-246-0948-7.

¹⁶ Bilingvní dítě může být ovlivněno interakcí s dvojitým jazykovým a kulturním kontextem. Je současně, ale v různé míře a s různou frekvencí, ovlivňováno komunitami zakotvenými ve dvou jazycích. Na základě míry odlišnosti jednotlivých vlivů se u dítěte projevují různá lingvistická specifika, jejichž klasifikaci a hodnocení se budeme věnovat. Vnímání vlivů prostředí dítětem a jeho okolím je jednou z oblastí našeho výzkumu.

1.5 Osvojování mateřského jazyka dítětem

Během osvojování jazyka získává dítě postupně jazykové a komunikační kompetence. Děti žijící v přiměřeně podnětném prostředí procházejí při osvojování mateřského jazyka týmiž stádii vývoje, doba jednotlivých stádií je nicméně individuální.¹⁷

Předpokládá se, že první období začíná již před narozením dítěte, jedná se o tzv. antenatální vývoj. Ve čtvrtém měsíci těhotenství se objevují projevy, které mají později vliv na vývoj řeči – ústní reflexy, otevírání a zavírání úst, pohyb jazykem, polykací reflex. V pátém měsíci pak dochází k vokalizaci a lze slyšet tzv. nitroděložní kvílení.¹⁸ Již před narozením dítěte existuje také tzv. prenatalní komunikace mezi ním a lidmi v jeho okolí (matkou), např. pomocí doteků. Od cca 6. měsíce může také dítě v děloze vnímat lidský hlas. Proto je také po narození schopno rozpoznat hlas matky.¹⁹

Období po narození je periodizováno na období natální, které trvá 10 dní. Od jedenáctého do šedesátého dnu života se jedná o období novorozence, poté následuje období kojence. V etapě po narození nastává období předřečových projevů dítěte, které předchází pozdějšímu porozumění. Ihned po narození dochází k vokalizaci, dítě vydává křik. Ten je považován za první předřečový projev, nejdříve bývá slabý, poté postupně sílí. Zároveň se začíná objevovat výskot, jenž je projevem přebytku energie. Od cca 6. týdne dochází k produkci hrdelních zvuků označovaných jako broukání. Dítě jej produkuje ve chvílích, kdy je spokojené. Výskyt broukání je zjevný u všech dětí a s ohledem na národnost nebyl nalezen rozdíl v jeho znění. Broukání podstupuje vývoj a ve čtvrtém měsíci začíná broukavý monolog. Dítě začíná vydávat samohlásky a následně souhlásky.²⁰ Přibližně od 3. měsíce se u dítěte objevuje tzv. žvatláni. Jedná se o hru s mluvidly, která je spojená s prvními artikulovanými zvuky. Nejdříve je žvatláni charakterizováno nevědomými projevy, jedná se o tzv. pudové žvatláni, které se objevuje i u neslyšících dětí. Později dítě napodobuje i zvuky z okolí tzv. napodobující žvatláni, a žvatláni se tak stává

¹⁷ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Dětská řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017. [cit. dne 29. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DĚTSKÁ ŘEČ>.

¹⁸ PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky I*. Praha: SPN, 1977, 416 s.

¹⁹ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Dětská řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017. [cit. dne 29. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DĚTSKÁ ŘEČ>

²⁰ PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky I*. Praha: SPN, 1977, 416 s.

prostředkem komunikace. Do věku 6–8 měsíců bývá kladen počátek záměrné, vědomé komunikace dítěte. Kolem prvních narozenin jsou očekávána první slova, zatím užívaná samostatně jako jednoslovné výpovědi typu máma; táta; hají; ham atd.²¹

Období batolete, tedy doba mezi prvním a druhým rokem, se vyznačuje egocentriem a zejména tím, že se dítě učí mluvit. V tomto věku již dokáže artikulovat broukání a rozumí až dvacetí výzvam. Na konci prvního roku života chápe několik situací a jeho řeč je na vysokém vývojovém stupni. Jedná se však o velmi individuální proces a mohou zde být poměrně velké rozdíly. Stěžejní pro rozvoj řeči je především kontakt s nejbližšími, kteří na dítě mluví. První slova, která v tomto období dítě produkuje, mívají mnohoznačný význam a často je jimi vyjádřena myšlenka celé věty.²² Od cca 18 měsíců, ale někdy i později, dítě slova spojuje, zpočátku do dvouslovných výpovědí a většinou bez ohýbání např. táta ham, tedy táta jí; táta není, tedy táta odešel do práce. Od dvou let se výpovědi postupně stávají složitější, rozvíjí se skloňování a časování, dítě zvládá vyjádřit různé tvary ohebných slov, objevují se souvětí nejdříve souřadná, později podřadná.²³ K vytváření podřadných souvětí dochází před třetím rokem. Třetí rok života je označován jako tzv. uzlový bod lidského vývoje a řeči.²⁴

Po 3. roce se řeč rychle rozvíjí, narůstá slovní zásoba a projevy se stávají komplexnější, dítě se často ptá. Kolem 4.–5. roku se očekává, že dítě bude hovořit v podstatě gramaticky standardně správně, ale výslovnost ještě může být nedokonalá. Kolem 6. roku se dítě obvykle seznamuje s písemnou formou jazyka, se čtením a psaním.²⁵ Úplné jazykové a komunikační kompetence dítěte jsou dosaženy v dospívání.²⁶

²¹ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Dětská řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017. [cit. dne 29. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DĚTSKÁ ŘEČ>.

²² PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky I*. Praha: SPN, 1977, 416 s.

²³ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Dětská řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017. [cit. dne 29. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DĚTSKÁ ŘEČ>.

²⁴ PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky I*. Praha: SPN, 1977, 416 s.

²⁵ V naše výzkumném vzorku byla zachycena i některá specifika osvojování písemné formy jazyka u dětí na počátku školní docházky. Doložené jevy naznačují, že děti mají tendenci opírat se o fonetickou u podobu toho jazyka, který v jejich interakci s prostředím dominuje.

²⁶ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Dětská řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017. [cit. dne 29. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DĚTSKÁ ŘEČ>.

Koncepci řečového vývoje dětí a dospívajících rozpracoval také W. Labov. Jeho schéma vychází z předpokladu, že si děti v průběhu dětství a dospívání osvojují sociolingvistické vzorce a komunikační normy užívané v dospělých komunitách. Rozlišuje následujících šest základních stádií:²⁷

- Stádium základní gramatiky – Jedná se o stádium vymezené od počátku narození do čtyř let věku dítěte. Dítě si osvojuje základní soubor gramatických pravidel a slovní zásoby konkrétního mluveného jazyka. Zásadním je v tomto stádiu vliv rodičů.
- Stádium vernakulární – časově spadá toto stádium do období 5–12 let věku dítěte a má pro něj klíčový význam. Dítě překračuje hranici rodiny a působí na něj nové prostředí školy a skupina vrstevníků. Škola učí dítě postupně číst a psát, vede jej k prestižním formám a způsobům komunikace. Skupina vrstevníků je pramenem poznání místního běžně mluveného jazyka a nahrazuje dřívější primární vliv rodičů.
- Stádium sociální percepce – toto stádium je vymezené 13. až 15. rokem věku dítěte. To je vystaveno kontaktům se širším okruhem mluvčích z různých sociálních tříd s odlišnými vzorci komunikačního chování.
- Stádium stylistické variace – toto stádium již není časově přesněji zařazeno, v tomto období se dospívající dítě učí modifikovat svůj projev ve směru prestižního standardu, zvláště ve formálních situacích.²⁸
- Stádium konzistentního standardu – ani zde není časové vymezení, stádium spočívá v dosažení schopnosti dodržovat v řeči standardní formy.
- Stádium plného rozsahu – v tomto stádiu dochází k osvojení širokého spektra stylů a je časté u absolventů vysokých škol.

1.6 Prostředí ovlivňující vývoj řeči dítěte

Osvojování jazyka dítětem prochází několika určitými stádii, během kterých působí na řečový vývoj dítěte několik různých typů prostředí. Vliv tohoto působení je do jisté míry

²⁷ ŠEBESTA, K. *Od jazyka je komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1991. ISBN 80-246-0948-7.

²⁸ U bilingvních dětí je toto stádium závislé na tom, kolika různými situacím z hlediska různé oficiálnosti, budou v průběhu dětství a dospívání vystavovány.

individuální. Mezi nejvýraznější se řadí prostředí rodiny, školy, vrstevníků a mediální komunikace:²⁹

- Rodina – Primární roli zastává rodina od narození do 5 až 6 let věku dítěte. Prostředí rodiny je první, ve kterém si dítě osvojuje základy jazyka a řeči. Dochází zde k prvním dialogům matky či jiné pečující osoby s dítětem. Na základě výzkumů bylo zjištěno, že matky používají při hovoru s malými dětmi specifický, tzv. mateřský rejstřík. Ten zasahuje všechny roviny jazykového projevu. Charakteristické je pro něj následující: výše položený hlas matky, zdůrazněná intonace, zjednodušený slovník, výpovědi vyjadřují zpravidla jedinou propozici, promluvy jsou syntakticky jednoduché, omezen je také obsah promluv. Dalším rysem v nejranějším období rozvoje jazyka dětí při rozhovoru s matkou je rozšiřování jejich dětských výpovědí. Rozhovor matky s dítětem je přizpůsoben dětským možnostem a nese v sobě kulturní a sociální specifika.
- Škola – do prostředí školy vstupuje dítě kolem 5.-6. roku věku. Škola je významným prostředím v procesu socializace dítěte. Dítě si osvojuje nejen primární jazykové kompetence, ale učí se také rozumět vzájemné propojenosti vztahu komunikace a kontextu. Schopnost a ochota vnímat specifičnost komunikační situace, brát v potaz jednotlivé situační faktory a přizpůsobovat projev jejich nárokům, je pro dítě ve školním prostředí klíčová.
- Skupina vrstevníků – uplatňuje vliv na dítě souběžně od doby jeho vstupu do školního prostředí. Její význam spočívá v tom, že děti upravují vzorce svého řečového chování tak, aby odpovídaly vzorcům skupiny, s níž se chtějí identifikovat. Tento vliv skupiny roste v průběhu mladšího školního věku dítěte a kulminuje kolem jeho 12. roku.
- Mediální komunikace – její vliv na děti v posledních letech prudce roste a mediální komunikace je tou, která zasahuje dítě ve všech fázích jeho vývoje. Kromě přínosu v podobě nových informací a podpoře osvojování jazyka dětí multimediálními zařízeními vede děti ale také často od jejich vlastních kulturních aktivit k pasivnímu příjmu, což má za následek úpadek jejich komunikační kompetence.

²⁹ ŠEBESTA, K. *Od jazyka je komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1991. ISBN 80-246-0948-7.

2. Bilingvismus

2.1 Definice bilingvismu

Bilingvismus, stejně jako mnoho dalších společenskovedních konceptů, nemá jednotnou definici. Přístupy různých teoretiků zabývajících se danou problematikou jsou navíc až diametrálně odlišné. Definice, kterou užívá Bloomfield, bilingvismus vymezuje jako schopnost ovládat dokonale dva jazyky na úrovni rodilého mluvčího. Na druhé straně spektra stojí definice McNamary, který za bilingvního jedince považuje každého, kdo disponuje alespoň minimální kompetencí v jiném než mateřském jazyce, a to nejméně v jedné ze základních jazykových dovedností (porozumění, mluvení, čtení, psaní). Jinými slovy bilingvní jedinec je ten, který ovládá jakoukoliv úroveň jiného než mateřského jazyka. Další vymezení nabízí Mackey, ten dvojjazyčnost charakterizuje s ohledem na frekvenci běžného užívání dvou jazyků. Jedince označuje za bilingvního, pokud oba jazyky používá pravidelně. Ovšem již přesně nedefinuje, jaké je vymezení kvalitativního rozdílu mezi jazyky nebo v rozsahu komunikace této pravidelnosti.³⁰

2.2 Aspekty diferenciacce bilingvních jedinců

Na nejednotnost v oblasti definice problematiky bilingvismu reaguje M. Morgensternová a stanovuje pět kritérií, podle kterých je bilingvismus možno posuzovat. Prvním kritériem je stupeň znalosti daného jazyka, tedy to, jak jedinec jazyk ovládá a jak ho dokáže prakticky používat. Za druhé je zohledňována úroveň všech jazykových kompetencí, tedy porozumění, čtení, psaní a mluvení. Úroveň jednotlivých složek může být velmi odlišná, častým případem je dobré porozumění a vysoká úroveň mluveného projevu, ale nekorespondující úroveň projevu psaného. Jako třetí kritérium M. Morgensternová stanovuje rozdílnou úroveň znalosti jednotlivých jazyků. U většiny bilingvních jedinců je jeden jazyk dominantní a je lépe osvojen, pouze ve velmi málo případech je úroveň osvojení jazyků srovnatelná. Další kritérium se zaměřuje na kontext, ve kterém jsou dané jazyky používány. Bývá běžné, že každý z jazyků plní vlastní funkci. Jeden z jazyků může být například používán primárně v profesním životě a druhý v soukromém, volba jazyka také

³⁰ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, ISBN 978-80-7357-678-3.

např. zohledňuje aktuální činnost nebo osobu, ke které je komunikace směřována. Poslední kritérium pak souvisí s jazykovou kompetencí, tedy schopností používat dva jazyky. Tato schopnost se může v čase proměňovat a odvíjí se od okolností. Silnější jazyk může být například upozaděn, a naopak posílen jazyk slabší, třeba z důvodu přestěhování či změny práce.³¹

2.3 Typy a stupně bilingvismu

Bilingvismus můžeme kategorizovat podle různých kritérií. Výše je uvedená kategorizace dle M. Morgensternové. Lze však identifikovat další frekventovaná kritéria. Jedním z nich je věk osvojení, který souvisí i se způsobem osvojení. V případě, kdy je dítě od narození nebo od raného dětství vystavováno oběma jazykům, a učí se tedy oba jazyky současně, mluvíme o bilingvismu simultánním. Pokud se učí druhý jazyk až ve chvíli, kdy ten první ovládá, jde o bilingvismus sekvenční.³²

Dalším kritériem je dovednost, zde rozlišujeme vznikající bilingvismus, kdy jde o fázi, v níž se druhý jazyk začíná teprve rozvíjet, receptivní bilingvismus, kdy již člověk jazyku rozumí, případně je schopen v něm číst, ale není schopen jím mluvit, a produktivní bilingvismus. V posledním případě člověk nejen rozumí oběma jazykům, ale také v nich dokáže mluvit, číst i psát.³³

Třetím kritériem je kritérium míry ovládnutí jazyka. Jak je již výše popsáno, odborné názory a definice vztažené k míře schopností jedince ovládat druhý jazyk se velmi odlišují. Velmi frekventovaný termín je tzv. vyvážený bilingvismus, kdy jsou schopnosti užívat oba jazyky rovnoměrné. Ovšem jde spíše o ideální kategorii, protože v praxi se takový stav objevuje jen výjimečně.³⁴

Čtvrtým kritériem je vývoj, zde lze rozlišovat mezi vzestupným a klesajícím bilingvismem. V prvním případě se oba jazyky rozvíjí, v druhém případě naopak jeden z jazyků ustupuje do pozadí a schopnosti mluvícího se zhoršují či vytrácejí. Typickým příkladem jsou děti přistěhovalců, kdy dítě ztrácí kontakt s rodným, tedy původně

³¹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, ISBN 978-80-7357-678-3.

³² MEDOVÁ, Š. *Bilingvismus*. [online] [cit. dne 19. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.czechkid.cz/si1000.html>

³³ MEDOVÁ, Š. *Bilingvismus*. [online] [cit. dne 19. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.czechkid.cz/si1000.html>

³⁴ Tamtéž.

dominantním jazykem a jsou intenzivně vystavovány jazyku majority, který také aktivně používají.³⁵

Posledním kritériem jsou okolnosti. Podle kritéria okolností lze rozlišit mezi bilingvismem efektivním a příležitostným. V prvním případě jde o bilingvismus typický pro majoritní skupiny. Jedinec se sám, na základě vlastní motivace rozhodne pro osvojování druhého jazyka, neučí se ho však na úkor svého rodného jazyka. O příležitostný bilingvismus jde v případě, kdy k nutnosti bilingvismu vedou okolnosti, jedinec se musí stát bilingvním, aby obstál v jazykově majoritní skupině, ve které žije. Rozhodnutí učit se druhý jazyk tak není otázkou osobní volby, ale v podstatě nutností pro přežití.³⁶

2.4 Bilingvismus v psycholingvistickém pojetí

Psycholingvistika je interdisciplinární obor zabývající se otázkami jazyka v interakci s myšlením. Úzce souvisí s dalšími obory, jako jsou lingvistika, psychologie, kognitivní lingvistika, sociolingvistika, ale také s morfologií, syntaxí, lexikální a větnou sémantikou, s pragmatikou a dalšími. Jádrem oboru jsou témata zabývající se produkcí a recepcí řeči, vztahy mezi strukturou jazyka a jeho užíváním, kognitivními aspekty řečových procesů, osvojováním jazyka dítětem, dětskou řečí a v neposlední řadě také konceptem bilingvismu.³⁷ Psycholingvistika bilingvismu se zaměřuje na studium procesů zvukových, písemných i znakových, přítomných při produkci, percepci, porozumění a zapamatování si jazyků u bilingvních jedinců při jejich používání v monolingválním nebo bilingválním jazykovém modu.³⁸

O bilingvismus se v psycholingvistickém pojetí jedná v případě, kdy jednotlivec ovládá dokonale kromě svého mateřského jazyka ještě jazyk další. V tomto pojetí existují dva způsoby vzniku bilingvismu. První způsob se týká převážně malých dětí, které žijí od narození v bilingvním prostředí, tedy buď že otec i matka mluví různými jazyky a ty aktivně používají, nebo celá rodina žije v cizojazyčném prostředí. Dítě pak slyší jeden jazyk doma a druhý v okolí, ve škole, na ulici atd. Běžné je, že dítě v počátku dvojjazyčného

³⁵ MEDOVÁ, Š. *Bilingvismus*. [online] [cit. dne 19. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.czechkid.cz/si1000.html>

³⁶ MEDOVÁ, Š. *Bilingvismus*. [online] [cit. dne 19. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.czechkid.cz/si1000.html>

³⁷ NEBESKÁ I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H, 1992. ISBN 80-85467-75-5.

³⁸ GROSJEAN, F. *Individuálny bilingvizmus*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

osvojování prvky z obou jazyků směšuje. Jedná se o tzv. míchání kódů. Od toho míchání jazykových prvků přechází později k zvládnutí obou jazyků a v případě soustavného používání bilingvismus přetrvává do dospělosti, a je tedy trvalý. Druhým způsobem je vznik bilingvismu v pozdějším věku, vyznačuje se tím, že jednotlivec nejdříve dokonale zvládá svůj mateřský jazyk a až poté se začíná učit jazyk další. Proces tohoto učení se značně liší od prvního případu. Podle všech předpokladů, tedy faktu, že jedinec v podstatě opakuje známé činnosti, kterými prošel u osvojování prvního jazyka, dokáže analyzovat slyšenou promluvu do slov a najít příslušný význam, sestavit hlásky do slov, slova do vět a věty do delších celků, sdělovat své myšlenky, pocity a přání jiným osobám, používat intonaci a přízvuk, umí číst a psát, jeho celková inteligence od útlého věku značně vzrostla, je schopen se učit uvědoměle, atd., by měl být proces osvojení jazyka rychlejší a efektivnější. Praxe ale ukazuje něco jiného, bilingvismus, tak jak jej chápe Bloomenfield – tedy dokonalému zvládnutí dvou jazyků, dosahují lidé v dospělém věku výjimečně. Jedním z důvodů je, že mateřský jazyk je již tak pevně zakořeněn, že člověk má tendenci aplikovat prvky mateřského jazyka i do jazyka dalšího. Jedná se například o výslovnost hlásek, intonaci a přízvuk, význam slov a slovních spojení, o gramatické kategorie, výstavbu věty a slovosledu atd., tedy o všechny jazykové roviny. Mnohem větší komplikací na cestě k dokonalé dvojjazyčnosti v dospělém jazyce je absence nutnosti druhý jazyk používat soustavně v běžném životě, tak jak tomu bylo v případě jazyka mateřského. I když je potřebné uznat, že určitou roli v procesu zvládnutí jazyka hraje i talent, bývá často přeceňován. Významnější roli hrají okolní podmínky. Za lingvisticky příznivé podmínky je například považováno, když je člověk v cizím prostředí odkázán pouze na komunikaci v cizím jazyce. V takovém případě většinou stačí jen vědomé úsilí a zvládnutí dalšího jazyka je kratší a efektivnější než zvládnutí mateřského jazyka. V lepším případě tento proces trvá pouze několik měsíců. To samé platí i pro případný třetí jazyk nebo jakýkoliv další. Zde je navíc pravidlem, že čím víc jazyků si jedinec již osvojil, tím snadněji a rychleji se dokáže učit další. Psycholingvistika se tedy zabývá rozdíly mezi zvládnutím mateřského jazyka a jazyků cizích a hledá metody k zefektivnění těchto procesů.³⁹

³⁹ ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 2008, 206 – 207 s. ISBN 80-85839-24-5.

2.5 Postoje k bilingvistu

Postoj k bilingvistu se v průběhu let vyvíjel a měnil. Až do 60. let 20. století se ve společnosti předpokládalo, že má dvojjazyčnost zhoubný vliv na intelektuální a duševní rozvoj člověka. Počáteční výzkumy bilingvistu tento záporný postoj podporovaly tvrzením, že monolingvisté dosahují v inteligenčních testech lepší výsledky než bilingvní jedinci. Současně s těmito výzkumy někteří přední lingvisté vyslovovali pochybnosti o jazykové kompetenci bilingvních osob, kdy dle jejich názoru mohlo docházet k tomu, že si bilingvisté neosvojí dostatečně ani jeden z užívaných jazyků. Předpokládali u nich jazykové potíže v rozsahu slovní zásoby, v podvědomém zpracování jazyka, v produkci řeči, ovládání jazykových funkcí i potíže v porozumění významům v jednotlivých jazycích. Tyto výzkumy ale v sobě zahrnovaly výrazná metodologická pochybení, proto jim nelze ve smyslu validity přikládat význam.⁴⁰ Dalším faktorem v přístupu k bilingvistu byl ten, že bilingvistu v minulosti vědecky studovali převážně monolingvisté, kteří k němu přistupovali s ambivalentními postoji, plynoucími z jejich neznalosti, cenné zkušenosti a názory bilingvních jedinců, kterých se dvojjazyčnost bezprostředně týkala, tak zůstávaly v pozadí.⁴¹ Postoje k bilingvistu se dále vyvíjely, mimo výzkumy také na základě politických ideologií, zastávajících jazyková práva národnostních a etnických menšin.⁴²

Stěžejní roli pro změnu v postojích k dvojjazyčnosti zastává porozumění výhodám, které se s bilingvistem pojí. Podle současných výzkumů bilingvní jedinec používá nejméně osm překrývajících se a navzájem souvisejících výhod komunikačního, poznávacího a kulturního charakteru.⁴³ Jsou jimi následující:

- Komunikační výhody – ty mohou podpořit vztah s rodiči, kdy dítě může s každým komunikovat v jeho mateřském jazyce, bilingvistu může dále pomoci překonat generační propast mezi dítětem a prarodičem, bilingvní jedinec může díky dvojjazyčnosti komunikovat se širším okruhem lidí, může pomoci překonávat překážky mezi státy a etnickými skupinami a v neposlední řadě jej bilingvistu vede

⁴⁰ WEI, L. *Dimenze bilingvistu*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvistu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

⁴¹ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

⁴² WEI, L. *Dimenze bilingvistu*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvistu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

⁴³ BAKER, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters, 2006.

k jazykové citlivosti, kdy bývá vnímavější na komunikační potřeby těch, které oslovuje.⁴⁴

- Kulturní výhody – bilingvismus nabízí příležitost pohybovat se ve dvou či více rozmanitých kulturách, ne jako pasivní pozorovatel, ale jako ten, kdo je jejich součástí, výhodou je také potenciální ekonomický přínos, kdy člověk ovládající dva jazyky má k dispozici širší výběr zaměstnání, která dvojjazyčnost či vícejazyčnost vyžadují.⁴⁵
- Kognitivní výhody – bilingvismus v sobě obnáší také výhody v myšlení bilingvního člověka, ať už se jedná o výhody tvořivého uvažování, o příznivý vliv na vývoj kognitivních funkcí a intelektu nebo větší komunikační citlivost.⁴⁶

Kromě výhod uvádí L. Wei také nevýhody, které se mohou s bilingvismem pojít. Ty však bývají dočasné. Jedná se například o situace, kdy některé bilingvní rodiny věnují více času bilingvnímu osvojování jejich dětí. Stává se potom, že některé děti z těchto rodin mívají přechodné potíže se zvládnutím učiva ve škole. Individuální, společenské, kulturní, intelektové a ekonomické výhody bilingvismu ale veškeré úsilí, vynaložené na podporu bilingvního osvojování jazyka dětí, v budoucnu vynahradí.⁴⁷

⁴⁴ WEI, L. *Dimenze bilingvizmu*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

⁴⁵ WEI, L. *Dimenze bilingvizmu*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž.

3. Bilingvismus u dětí

Bilingvismus u dětí neboli dětský bilingvismus je definován jako: „...*jazyková vybavenost dítěte, které si ve věku před zahájením školní docházky osvojí dva jazyky přibližně na stejné úrovni, na jaké si monolingvní dítě osvojí jeden jazyk.*“⁴⁸ Nejčastěji je možné se s dětským bilingvismem setkat u dětí, které žijí v následujících kontextech. Jedná se o:

- Děti z jazykově smíšených rodin, kdy každý z rodičů je rodilým mluvčím jiného jazyka a doma používají ke komunikaci oba tyto jazyky.
- Děti imigrantů, jejichž rodiče mluví jiným jazykem, než se mluví ve společnosti, ve které rodina žije.
- Děti z rodin etnických menšin, jejichž jazyk je odlišný od jazyka majority v dané společnosti.⁴⁹

3.1 Vývoj řeči bilingvního dítěte

Vývoj řeči u bilingvních dětí má mnoho společných charakteristik s řečovým vývojem monolingvních dětí. Proces osvojování si jazyka a rozvoje řeči probíhá v základních rysech i vývojových fázích stejným způsobem.⁵⁰ U obou dochází k reprodukování prvních slov zhruba ve stejné době, velmi podobné jsou také hlavní oblasti, kterých se týká slovní zásoba. Totožný je také vývoj řečových schopností, dochází k postupnému prodlužování promluvy a také k tvoření složitějších větných konstrukcí. Stejný proces nastává také u osvojování foneticko-fonologické roviny, jediným rozdílem je v tomto případě že bilingvní děti se musí naučit rozlišovat více hlásek, podle toho, kterým jazykům jsou vystaveny. Co se týče výslovnosti, může v případech, kdy je v osvojovaných jazycích velké množství podobných hlásek, docházet u dvojjazyčných jedinců k pomalejšímu procesu jejich odlišení. Za výrazný rozdíl v procesu osvojování jazyka lze poté považovat nutnost rozlišení dvou jazykových systémů bilingvními dětmi. Důležité je, že bilingvní děti nezpracovávají tyto jazykové systémy jako oddělné, ale spíše jako jeden celek, z kterého následně třídí a kategorizují jednotlivé prvky, proto často dochází k míchání

⁴⁸ PRŮCHA, J. *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada, 2011, 164 s. ISBN 978-80-247-3603-7.

⁴⁹ PRŮCHA, J. *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada, 2011, 164 s. ISBN 978-80-247-3603-7.

⁵⁰ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

či přepínání kódů, k jazykovým výpůjčkám a jazykové interferenci.⁵¹ Na základě zkoumání řečového vývoje a lingvistických specifik bilingvních dětí přicházejí T. Taescherová a V. Volterrová s třífázovým modelem vývoje řeči u bilingvních dětí v raném věku.⁵² Jazykové jevy, které se v jednotlivých fázích vyskytují, jsou přirozenou součástí řečového vývoje u dvojjazyčných dětí. Fáze vývoje řeči bilingvních dětí jsou následující:

První fáze je věkově vymezena od počátku řečových aktivit do zhruba dvou let věku. Dítě používá jednotlivá slova z obou jazyků, často ještě zkomoleně. Nepochází k vědomému rozlišení mezi dvěma jazyky, slova jsou dítětem považována za synonyma a jsou zpočátku používána v rámci společných syntaktických schémat. Často dochází také k tvarovému směšování.⁵³ Během první fáze má dítě jeden lexikální systém, který zahrnuje slova z obou jazyků, ale odpovídající páry slov zatím nebyly vytvořeny. Dítě pracuje podle zásady jedno slovo – jeden koncept, buď používá jen jedno slovo z páru, nebo má každé slovo z páru jiný význam. Z výzkumu také vyplývá, že děti používají významová a funkční slova specificky odlišným způsobem. Je patrné, že významová slova odpovídají jazykovému kontextu a řadí se ke dvěma odděleným systémům vývoje, zatímco funkční slova jsou na kontextu nezávislá a jsou dostupná v obou jazykových kontextech bez ohledu na zdrojový jazyk.⁵⁴

Druhá fáze začíná kolem druhého roku věku, dochází k rozvoji slovní zásoby a zároveň ke stále lepšímu diferencování slov jednotlivých jazyků. Stále je však běžné, že vytvářené věty obsahují prvky z obou jazyků, a že syntaktické struktury jsou stále smíšené. Také se objevuje svázanost s kontextem, ve kterém došlo k osvojení daného slova. V některých případech dochází současně k označování stejné věci pojmy z obou jazyků.⁵⁵ Dítě v této fázi začíná mít dva oddělené soubory slovní zásoby, ale v obou jazycích používá stejná základní gramatická pravidla. Některá slova dítě jasně rozlišuje, pokud se ale podobají nebo jsou obvykle z hlediska výslovnosti stejná, zaváhá. Současně může dítě znát mnoho slov, pro která nezná žádný ekvivalent v druhém jazyce. Často se také může vyhýbat v jednom jazyce slovu, které se mu obtížně vyslovuje. V tomto stádiu také děti často vkládají

⁵¹ GROSJEAN, F. *Bilingual Infants*. In: Psychology today [online] [cit. dne 3.4. 2018]. Dostupné z: www.psychologytoday.com/blog/life-bilingual/201012/bilingual-infants

⁵² MEISEL, J. M. *Raná diferenciacia jazykov u bilingválnych detí*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

⁵³ JELÍNEK, S. *K některým otázkám bilingvismu (II)*. *Cizí jazyky*, 2005/2006, 49(1), 9 s.

⁵⁴ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

⁵⁵ JELÍNEK, S. *K některým otázkám bilingvismu (II)*. *Cizí jazyky*, 2005/2006, 49(1) s 9.

slova z jednoho jazyka do vět v jazyce druhém. Známkou toho, že si dítě vytváří dva různé slovníky, je chvíle, když začne být schopné překládat z jednoho jazyka do druhého.⁵⁶

Třetí fáze je charakterizována tím, že v ní již dochází k vědomému rozlišování mezi používanými jazyky, a to ve všech rovinách – v rovině lexikální, syntaktické i gramatické. Postupně mizí příznaky jazykové interference. Dítě výběr jazyka přizpůsobuje konkrétním komunikačním partnerům, v případě, že je každý z jazyků asociován s danou osobou. Nástup této fáze je velmi individuální a je časově poměrně náročný. Hraje zde roli mnoho proměnných, v první řadě osobnost dítěte a jeho schopnosti, dále také přístup rodičů či doba vystavení jednotlivým jazykům.⁵⁷

K výše uvedeným fázím vývoje řeči bilingvních dětí je nicméně důležité uvést, že jsou pouze orientačními body na kontinuu jazykového osvojování. K faktorům, které mají na řečový vývoj dítěte při oddělování obou jazyků významný vliv, patří také kontext, v kterém k osvojování dochází, množství a kvalita interakcí v každém jazyce i postoje rodičů k bilingvnímu osvojování jejich dětí.⁵⁸

3.2 Lingvistická specifika mluvního projevu bilingvních dětí

Bilingvní dítě v komunikaci stále rozlišuje mezi dvěma, případně více jazyky, to se odráží v jeho jazykovém projevu a objevují se tzv. lingvistická specifika. Specifika jsou následující – jazyková interference, přepínání jazykových kódů a výskyt jazykových výpůjček. Tato specifika jsou pro bilingvní děti typická a rozhodně neznamenají deficit jazykového vývoje. Tyto jevy způsobuje aktivace a inhibice kognitivně-jazykových procesů.⁵⁹ To znamená, že i když dítě v daném okamžiku komunikuje jedním jazykem, druhý je na kognitivní úrovni stále přítomen. Tedy i jazyk, který není aktuálně využíván, je stále přítomen v procesu aktivní produkce, a to jak v rovině lexikální, tak v rovině fonologické. Dochází tak k tomu, že: „*Při zpracování mentální konceptuální reprezentace jsou do lingvistické reprezentace paralelně aktivována slova z obou jazyků. Procesuální*

⁵⁶ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

⁵⁷ JELÍNEK, S. K některým otázkám bilingvismu (II). *Cizí jazyky*, 2005/2006, roč. 49(1) s 9.

⁵⁸ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

⁵⁹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 47 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

mechanismy řečové produkce u bilingvních jedinců tak zahrnují aktivaci obou jazyků i ve chvíli, kdy komunikace je monolingvní.“⁶⁰

Jednotlivá lingvistická specifika bilingvních dětí – mezijazykovou interferenci, přepínání kódů, míchání kódů a jazykové výpůjčky – nyní přiblížíme podrobněji:

3.2.1 Mezijazyková interference

K mezijazykové interferenci může dojít v jakékoliv rovině struktury či funkce jazyka. V rovině fonetiky má podobu „cizího přízvuku“, v rovině slovní zásoby se interference obvykle projevuje neschopností volit správně mezi příbuznými výrazy. K interferenci může docházet také mezi gramatickými strukturami obou jazyků. Častým příkladem je řazení slov podle pravidel dominantního jazyka.⁶¹ Interference je tedy definována jako přenos hlásek, slov, gramatických pravidel nebo struktur z jednoho jazyka do druhého. Nejčastěji se projevuje na úrovni slov, bilingvní jedinec si slovo upraví tak, že koresponduje s pravidly druhého, zpravidla dominantního jazyka, typicky se tyto úpravy promítají ve změně rodu či přidání koncovky. Interference je jedním z ukazatelů dominance jazyka. Na interferenci není pohlíženo jako na narušenou komunikační schopnost, a to zejména proto, že se jazyky ovlivňují nepřímo, a že tento jev je podmíněn řečovým vývojem.⁶² Důvody pro výskyt interference mohou být různé, jde například o výraznou podobnost mezi jazyky, přílišnou složitost dané struktury či promluvy, únavu mluvčího či časový nebo emocionální tlak. Vliv má dále téma rozhovoru, komunikační partner a v podstatě celý kontext situace, ve které se komunikace odehrává.⁶³ Interferenci lze podle její frekvence rozdělit na dva typy. Pokud se jedná o jednorázovou záležitost, mluvíme o dynamické interferenci, v případě, že dané morfologické nebo gramatické odlišnosti jsou běžnou součástí mluvy jedince, se jedná o interferenci statickou.⁶⁴

⁶⁰ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 47 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

⁶¹ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

⁶² ŠTEFÁNIK, J. *Jeden člověk, dva jazyky - dvojjazyčnost u dětí - předsudky a skutečnost*. Bratislava: AEP, 2000, ISBN 80-88880-41-6.

⁶³ KROPÁČOVÁ, J. *Výuka žáka s odlišným mateřským jazykem*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1511-9.

⁶⁴ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 48 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

3.2.2 Jazykové výpůjčky

Za jazykovou výpůjčku je považováno vypůjčení si jednoho slova nebo výrazu z druhého jazyka. Slovo může být jak ve své původní podobě, tak morfologicky či gramaticky modifikováno, v souladu s principy jazyka, do kterého je implementováno. Použití je jak vědomé, například v případě, že dítě nezná daný termín v používaném jazyce či ho nedokáže vyslovit, tak nevědomé.⁶⁵ Dalším případem může být, že dítě zná termíny v obou jazycích, ale vybere si ten pro něj jednodušší, například: „Dog je moje oblíbené zvíře“, „Namaloval jsem tree.“ „Dělám si svůj⁶⁶ homework.“⁶⁷ Způsob používání jazykových výpůjček nebo i frekvence užití této komunikační strategie se liší v závislosti na tom, kdo je komunikační partner mluvčího. Pokud se jedná o komunikaci s monolingvním protějškem, mluvčí druhý jazyk spíše potlačuje, nebo se o to alespoň snaží. V případě, že probíhá komunikace mezi dvěma bilingvnými jedinci, dochází k použití jazykových výpůjček mnohem častěji, stejně je tomu u dalších psycholingvistických specifíků, například u přepínání kódů. Vždy je však jeden z jazyků zvolen jako základní.⁶⁸

3.2.3 Přepínání a míchání jazykových kódů

Přepínání a míchání jazykových kódů jsou dalšími typickými lingvistickými specifiky bilingvních dětí. Přepínání jazykových kódů je definováno jako použití dvou nebo více jazyků v rámci jedné promluvy nebo konverzace. Přičemž jazykový kód je definován jednoduše jako jazyk nebo jazyková varieta. Existují dva typy této jazykové alternace – přepínání jazykových kódů a míchání jazykových kódů. Obě možnosti jsou typickým projevem u bilingvních dětí. V obou případech jde o komunikační strategii, v rámci které bilingvní jedinec používá současně dva nebo více jazyků, mezi těmito jednotlivými strategiemi však existuje rozdíl. V případě míchání jazyků je jeden z nich základní, do toho jsou zařazována vybraná pravidla nebo prvky z jiného jazyka, a to na všech lingvistických

⁶⁵ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 48 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

⁶⁶ V posledním uvedeném dokladu navíc dochází k dvojímu vyjádření posesivity kombinací výrazů si a svůj. Zvolené vyjádření může souviset například i s kompenzací neexistence specifického posesiva svůj v angličtině.

⁶⁷ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 48 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

⁶⁸ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 48 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

úrovních. Míchání kódů lze v některých případech řadit pod přepínání kódů, obráceně to však nelze. K přepínání může docházet na všech úrovních – v rámci slov, věty či celé promluvy. Na rozdíl od případů jazykových výpůjček, zde nedochází k modifikaci daných prvků dle pravidel jazyka, do kterého se tyto prvky zařazují. Další odchylkou je to, že k přepínání kódů dochází plynule, aniž by došlo k přerušení dané promluvy a jedinec toto přepnutí nečiní vědomě. V rámci přepínání kódů dochází k přizpůsobení gest, mimiky, rytmu i rychlosti řeči příslušného jazyka. Opět se nejedná o narušenou komunikační schopnost, protože přepínání kódů je přirozené.⁶⁹ K přepínání může docházet mnoha různými způsoby, mezi typické použití se řadí například následující způsoby:

- TAG neboli tázací dovětky či balastní slova – např. věty jako „You know“ nebo „Isn't it? (ekvivalentem českého „Že ano?“ „Není to tak?“) řečené na konci české věty. Tyto dovětky nemají žádný nociónální význam, spíše umožňují mluvčímu získat více času, případně pozornosti.
- Mezivětné přepínání – v případě, že dítě mluví k oběma rodičům, může říct větu se stejným obsahem v obou jazycích a každou z nich směřovat na konkrétního rodiče. Např. „Mami, půjdeme k babičce?“ „Daddy, please can we go?“ (Tati, půjdeme prosím?“).⁷⁰

3.3 Jazyková akvizice – osvojování jazyků u bilingvních dětí

Jazyková akvizice je definována jako osvojování jazyka v celého jeho šíři. To, jakým způsobem k osvojení jednotlivých jazyků dojde, je důležité pro to, jakou celkovou podobu bude bilingvismus daného jedince mít a zda bude osvojení obou jazyků úspěšné. Důležitou roli hraje především to, v jakém věku a v jakém pořadí k osvojení jazyků dochází. S osvojováním jazyka souvisí termín bilingvní akvizice prvního jazyka, ten je nyní hojně užíván v souvislosti s dětmi žijícími v dvojjazyčném prostředí. U nich proces osvojování obou jazyků probíhá už od narození. Tento pojem však nemá jednoznačné vymezení, může být zároveň použit i v situaci, kdy jsou jazyky osvojovány postupně, tedy když se dítě začíná druhý jazyk učit až ve chvíli, kdy má mateřský jazyk do značné míry osvojen. Jiní autoři

⁶⁹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. 1.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 48 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

⁷⁰ HAMERS, J., BLANC, M. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

tento termín používají při označení dětí, které se učí dva jazyky, a to do věku tří let.⁷¹ Osvojování obou jazyků do věku tří let, je pak považováno za simultánní a učení druhého jazyka až po třetím roce věku za postupnou akvizici.⁷² A. Houwer považuje toto pojetí simultánní akvizice za příliš široké a rozlišuje bilingvní akvizici prvního a druhého jazyka. První termín odkazuje k situaci, kdy je dítě vystaveno druhému jazyku již během prvního měsíce života, druhý pak popisuje stav, kdy je dítě v kontaktu s druhým jazykem v rozmezí od začátku druhého měsíce do druhého roku.⁷³ Ač se terminologie přesně neshoduje, lze shrnout, že nezbytným předpokladem k tomu, aby se dítě stalo bilingvním, je, že musí vyrůstat v bilingvním prostředí.⁷⁴ Ovšem ani bilingvní prostředí není jednoduché definovat. S. Romaine uvádí tři důležitá kritéria, která ovlivňují, zda bude osvojování jazyků u bilingvního dítěte úspěšné.⁷⁵ Prvním kritériem je to, zda je jazyk stejný nebo odlišný od toho, který používají rodiče. Druhým kritériem je jazyk, kterým se mluví ve společnosti, ve které rodina žije. V tomto případě hraje podstatnou roli, zda je komunita monolingvní nebo bilingvní. Třetím kritériem je to, zda jazyk, který si má dítě osvojovat, je shodný s tím, kterým mluví rodiče, nebo zda je odlišný. Pod třetí kritérium spadá také výběr strategií, které rodiče používají, aby si dítě daný jazyk osvojilo. Na těchto bodech je zřejmé, že prostředí je komplexní jev závislý jak na vnitřních faktorech v rodině, tak na vnějších faktorech společnosti, velmi důležité je také jejich propojení.

3.4 Strategie rozvoje řeči bilingvních dětí

Strategií, které rodiče volí při výchově svých bilingvních dětí za účelem rozvoje jejich řeči, je celá řada a jsou různé. V této kapitole se zaměříme především na ty nejznámější a nejčastěji používané.

⁷¹ NG BEE, CH., WIGGLESWORTH, H. *Bilingualism: An Advanced Research Book*. London: Routledge, 2007.

⁷² DEUCHAR, M., QUAY, S. *Bilingual Acquisition: Theoretical Implications of a Case Study*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

⁷³ DEUCHAR, M., QUAY, S. *Bilingual Acquisition: Theoretical Implications of a Case Study*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

⁷⁴ NG BEE, CH., WIGGLESWORTH, H. *Bilingualism: An Advanced Research Book*. London: Routledge, 2007.

⁷⁵ NG BEE, CH., WIGGLESWORTH, H. *Bilingualism: An Advanced Research Book*. London: Routledge, 2007.

3.4.1 Strategie „jeden rodič – jeden jazyk“

Strategie Jeden rodič – jeden jazyk se používá v rodinách, ve kterých každý z rodičů mluví jiným jazykem, a rodiče chtějí, aby si dítě osvojilo oba dva. Hlavní myšlenkou této strategie je, že každý z rodičů mluví vlastním jazykem. Tento přístup je jedním z nejuznávanějších způsobů, jak dosáhnout dvojjazyčnosti v raném dětství. Na počátku této strategie stál francouzský lingvista M. Grammont, který již v roce 1902 představil pojem *une personne, une langue*.⁷⁶ V této strategii nejde o záměrnou výuku, rodiče pouze komunikují daným jazykem. Podstatné je, že se nesmí měnit zavedené role. Pokud matka například mluví německy a otec česky, musí to tak platit ve všech případech, kdy dítě s rodiči komunikuje. M. Grammont se domníval, že pokud bude tato zásada dodržena, dítě si oba jazyky osvojí bez většího úsilí, v mnoha případech dokonce nevědomě. Souvislost spatřoval také s mozkovou kapacitou malých dětí, které se učí mnoha novým konceptům, které je nutné „kódovat“ v obou jazycích. Studie, jejichž součástí bylo také skenování mozkových vln, ukazují, že mozek bilingvních dětí vykazuje větší plasticitu a flexibilitu a tím pádem je otevřenější k novým konceptům.⁷⁷ Osvojování jazyků v dětském věku dále usnadňuje fakt, že od dětí se neočekává plynulý projev a chyby, včetně těch gramatických, jsou běžnou součástí procesu učení.

3.4.2 Strategie „doma minoritní jazyk“

Ze samotného názvu strategie vyplývá její hlavní myšlenka. Znamená to, že se v domácím prostředí komunikuje minoritním jazykem. Tato strategie je volena v rodinách, kdy oba rodiče mluví stejným jazykem, ale není to jazyk majoritní společnosti, ve které rodina žije. Strategie může být uplatňována plně, to znamená, že oba rodiče používají minoritní jazyk v komunikaci s každým, nebo pouze částečně, kdy je minoritní jazyk používán pouze v komunikaci s dítětem. Jazyk majority si dítě osvojuje mimo domov, prostřednictvím interakce s dalšími lidmi, například ve škole. Zpočátku dominuje minoritní jazyk, situace se začíná měnit kolem třetího roku věku, kdy se dítě dostává do intenzivního kontaktu s okolním prostředím, a tím i s jazykem majority. Pokud rodiče nejsou rodilými

⁷⁶ BARRON-HAUWAERT, S. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent-One-Language Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 2014. ISBN 9781847695758.

⁷⁷ BARRON-HAUWAERT, S. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent-One-Language Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 2014. ISBN 9781847695758.

mluvčími, je nutné, aby se sami v daném jazyce zlepšovali, tak aby to odpovídalo rozvoji dítěte. Nemusí jít o dokonalé osvojení, cílem je spíše vytvořit dostatečně podnětné prostředí, k tomu lze využít například čtení knih, pouštění filmů, poslouchání písní či recitaci rýmů.⁷⁸

3.4.3 Strategie „trojjazyčnost“

Trojazyčná strategie je poněkud složitější, protože na procesu akvizice se podílí tři jazyky. V rámci této strategie existuje mnoho variací, které se odvíjí od životních podmínek rodiny s ohledem na národní, etnické, sociální či jiné okolnosti. Jedním typem může být situace, kdy každý z rodičů mluví vlastním jazykem, ale ani jeden z nich se neshoduje s jazykem majority prostředí, ve kterém rodina žije. Jde vlastně o strategii „jeden rodič – jeden jazyk“, doplněnou o jazyk třetí. To, jaký jazyk je v dané chvíli použit, záleží na okolnostech, třetí jazyk může být například spojen s au-pair nebo s jinou osobou, se kterou rodina bývá pravidelně v kontaktu. Další variací této strategie může být případ, kdy je jako třetí jazyk zvolen nějaký z mezinárodních jazyků, jako je například angličtina.⁷⁹

3.4.4 Strategie „míchání kódů“

Hlavní podstatou této strategie k dosažení dvojjazyčnosti je, že se použití jazyků během konverzace libovolně míchá a mluvčí přepínají mezi kódy. Tato strategie je volena nejčastěji, když je prostředí, ve kterém rodina žije, také dvojjazyčné a souběžné použití jazyků je přirozené. V rámci této strategie v podstatě neexistuje chybné míchání jazyků, bilingvní jedinec používá jazyky flexibilně, v závislosti na situaci, ve které se nacházejí. Tento model je ve světě běžnější, než se může na první pohled zdát, příkladem mohou být hispánské komunity v Americe, pro které je běžné střídat komunikační kódy a jazyky. Děti se naučí jednak samotné jazyky, a jednak kontext, ve kterém je daný jazyk vhodné použít s ohledem na sociální hranice. Jiný jazyk zvolí v obchodě, jiný pro kontakt s učitelem a další pro komunikaci např. s prarodičem. Tento proces učení je pro děti opět přirozený a do značné míry probíhá nevědomě. Někdy se může zdát, že strategie mixování je jen chybně používanou strategií „jeden rodič – jeden jazyk“, ale není tomu tak, což dokazují mnohé

⁷⁸ CUNNINGHAM, U. *Growing Up with Two Languages: A Practical Guide*. 3rd Edition. London: Routledge, 2004. ISBN 0415598524.

⁷⁹ BARRON-HAUWAERT, S. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent-One-Language Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 2014. ISBN 9781847695758.

případy. Zároveň také výzkumy dokázaly, že nejsou na místě obavy, že by děti míchaly jazyky nesprávně, nebo mezi nimi nedokázaly rozlišovat. A to především z důvodu, že použití daného jazyka vždy určuje nějaký další související prvek – kontext, situace, téma, druhý mluvčí, atd. ⁸⁰

3.4.5 Ostatní strategie

Z pohledu sociolingvistiky zkoumá otázku bilingvní jazykové akvizice a míchání jazyků E. Lanza, ta uvádí další rodičovské strategie vedoucí k osvojování jazyka u bilingvních dětí. Tyto strategie si lze představit na škále, kde na jednom konci je minimální porozumění ze strany rodiče, a to buď skutečné, nebo předstírané a na druhém konci naprosté porozumění, kdy rodič během konverzace používá přepínání kódů. Jednotlivé strategie jsou následující: ⁸¹

- Strategie minimálního pochopení – rodič není pro slučování a chce, aby dítě používalo výlučně jeden jazyk. Pokud tedy dítě uskuteční promluvu v jazyce, který rodič nepodporuje, rodič vyjádří své nepochopení (skutečné nebo předstírané), například otázkou „Co jsi říkal? Já ti nerozumím,“ a požaduje vysvětlení.
- Strategie odhadovaného významu – I v tomto případě rodič potřebuje vysvětlení, ale dává najevo, že asi rozumí, co dítě říká. Když dítě použije ve větě dva jazyky, například řekne „Dělám si homework.“ Rodič se zeptá „Co jsi říkal, že děláš?“
- Strategie, ve které rodič opakuje obsah projevu dítěte, pomocí jiného jazyka – Pokud použijeme příklad uvedený u minulé definice, tedy větu dítěte „Dělám si homework,“ rodič by reagoval větou, kterou vyjadřuje, že dítěti rozumí, ale zároveň podpoří použití požadovaného jazyka. Může například říct – „Aha, děláš si domácí úkol.“
- Strategie pokračování – Rodič rozumí, co dítě říká, nepožaduje dovysvětlení, neopakuje promluvy dítěte, pouze na ně odpovídá v podporovaném jazyce tak, aby konverzace plynule pokračovala. Pokud tedy dítě řekne: „I am hungry,“ rodič reaguje například větou: „Za chvíli bude večeře.“

⁸⁰ BARRON-HAUWAERT, S. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent-One-Language Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 2014. ISBN 9781847695758.

⁸¹ BARRON-HAUWAERT, S. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent-One-Language Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 2014. ISBN 9781847695758.

- Strategie přepínání kódů – Rodič během konverzace přepíná kódy dle aktuální potřeby a situace, respektuje výběr jazyka dítěte. Když tedy dítě řekne: „I am hungry,“ rodič odpoví: „Ok, I prepare dinner.“

Z uvedeného přehledu jsou patrné shodné znaky mezi prvními dvěma strategiemi, v obou případech rodič potřebuje vysvětlení, může jít i o zopakování promluvy nebo potvrzení, že rodič promluvě správně porozuměl. Rozdílem v těchto strategiích je fakt, že v druhém případě rodič ukazuje, že promluvě do jisté míry rozumí, což v prvním případě být nemusí. Pokud se tedy rodič rozhodne hrát roli monolingvního jedince, je to v druhém případě mnohem složitější.⁸² Hlavní myšlenkou „opakovací strategie“ je, že rodič opakuje v jazyce A, co dítě říká v jazyce B. To podněcuje dítě, aby jazyk B užívalo. Může to mít ovšem i svá úskalí. Pokud rodič promluvy dítěte opakuje, dává najevo, že pochopil to, co dítě říká, dítěti se pak může zdát přijatelné dále používat jazyk B. Shodným znakem třetí a čtvrté strategie je, že rodič dává jasně najevo, že promluvě dítěte porozuměl a konverzace tak může dále pokračovat, ovšem on sám mluví podporovaným jazykem. V páté strategii jde o to, že rodič přepíná z jazyka A na jazyk B, v reakci na kódy použité dítětem. E. Lanza rozlišuje dva typy této strategie, v prvním typu dochází k míchání obou jazyků, ale nevyskytuje se v rámci jedné věty. Změna je patrná pouze v rámci celé konverzace. V druhém je praktikováno míchání jazyků i v rámci věty.⁸³

Zvolená strategie se může během života měnit, závisí jak na celkovém stylu života rodiny, tak na stylu výchovy, ale také na věku dítěte. U mladších dětí, které si jazyk teprve osvojují, rodiče volí častěji správné zopakování promluvy, u starších dětí jsou pak běžné spíše poslední dvě uvedené strategie.⁸⁴

82 LANZA, E. *Language Mixing in Infant Bilingualism: A Sociolinguistic Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1997, 397 s.

83 LANZA, E. *Language Mixing in Infant Bilingualism: A Sociolinguistic Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1997, 397 s.

84 Tamtéž.

VÝZKUMNÁ ČÁST

Výzkumná část se zabývá praktickou aplikací teoretických východisek uvedených v první části bakalářské práce. Předmětem zájmu výzkumné části je rozvoj řeči dětí z bilingvních rodin a specifika, která se s bilingvním osvojováním jazyka u dětí pojí.

V následujících kapitolách uvedeme cíle výzkumné části, charakterizujeme výzkumný soubor a metody, průběh a etické aspekty sběru dat. Následně provedeme analýzu získaných dat a celkovému shrnutí výzkumných zjištění.

4. Cíle výzkumu

Na základě teoretických poznatků o bilingvismu a bilingvním rozvoji řeči u dětí uvedených v teoretické části práce si za cíl výzkumné části klademe hlubší porozumění této problematice na základě aplikace poznatků a analýzy individuální zkušenosti s bilingvismem u konkrétních rodin, které k bilingvním osvojování jazyků u svých dětí přistoupily. Za tímto účelem jsme stanovili následující výzkumné oblasti, které budeme v rámci jednotlivých případových studií popisovat a dále analyzovat:

- Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte,
- Kontext a forma užívání obou jazyků,
- Analýza specifík jazykového projevu bilingvního dítěte,
- Analýza postojů rodičů k bilingvismu jejich dětí.

5. Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvoří pět bilingvních rodin – česko-ukrajinská, česko-slovenská, česko-srbská, česko-mexická a česko-rakouská. Všechny rodiny žijí trvale na území České republiky. Pro výběr jednotlivých rodin byla zvolena následující kritéria:

- Jeden z rodičů je české národnosti a jeho mateřským jazykem je český jazyk, druhý z rodičů je odlišné národnosti a jeho mateřským jazykem je jiný jazyk než jazyk český,
- Rodiče zvolili bilingvní formu osvojování jazyků u svých dětí,

- Jedním z osvojovaných jazyků dětí je český jazyk,
- Maximální věková hranice dětí byla stanovena do přelomu mladšího školního věku a začátku dospívání, tedy do 12 let věku dítěte, s ohledem na vývoj jazyka, který je významný zejména do tohoto období

Pro přehlednost uvádíme následující tabulku, která zobrazuje základní charakteristiku jednotlivých rodin zařazených do výzkumného souboru:

Tabulka 1: Charakteristika výzkumného souboru

	Rodina	Mateřský jazyk matky	Mateřský jazyk otce	Počet dětí	Věk dětí	Místo pobytu
1.	česko-ukrajinská	ukrajinský	Český	1	11 roků	ČR
2.	česko-slovenská	český	Slovenský	3	4 roky, 2 roky, 2 měsíce	ČR
3.	česko-rakouská	německý	Český	3	8 roků, 6 roků, 3 roky	ČR
4.	česko-srbská	srbský	Český	3	11 roků, 9 roků, 8 roků	ČR
5.	česko-mexická	český	Španělský	1	2 roky a 9 měsíců	ČR

6. Metodologie výzkumného šetření

Pro potřeby empirické části jsme zvolili výzkumné šetření kvalitativního charakteru. J. Hendl uvádí, že intenzivní zájem o kvalitativní přístup a kvalitativně orientovaný aplikovaný výzkum vznikl jako reakce na jednostranný postoj, který za hodnotný považoval pouze kvantitativní analýzu, hodnotící měřitelné vlastnosti objektů.⁸⁵ Výhodou kvalitativního přístupu je naopak získání hloubkového popisu případů, který nezůstává na povrchu, ale provádí podrobnou komparaci případů, sleduje jejich vývoj a příslušné procesy. Zároveň citlivě zohledňuje působení kontextu a podmínek prostředí. Kvalitativní

⁸⁵ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

přístup ve výzkumu je často volen v oblasti filozofie, antropologie, sociologie, psychologie, pedagogiky i lingvistiky.⁸⁶

Jako hlavní metoda kvalitativního výzkumu práce byl zvolen polostrukturovaný rozhovor na základě předem připraveného souboru témat a k nim přidružených otázek. Okruhy témat a s nimi související otázky jsme pro přehlednost uspořádali do podoby dotazníku, který přikládáme v příloze naší práce. Témata a otázky jsme volili na základě rešerše odborné literatury zabývající se tématem bilingvismu. Východiskem se nám v tomto ohledu stala teoretická část práce. Cílem polostrukturovaného rozhovoru bylo porozumění rozvoji řeči dětí z bilingvních rodin a zaznamenání specifik, která se s bilingvním osvojováním jazyků u dětí pojí. Jednotlivé okruhy témat, která byla během polostrukturovaného rozhovoru zkoumány, jsou následující:

- Obecné informace o rodičích – zde během rozhovoru zazněly informace o národnosti a mateřském jazyce obou rodičů, úrovni českého jazyka z hlediska porozumění mluvenému a písemnému projevu a schopnosti jejich samostatného užití, není-li pro jednoho z rodičů jazykem mateřským, dále informace o věku rodičů, dosaženém vzdělání, povolání. Dotazovali jsme se také na aktuální místo pobytu rodiny a na místo v České republice, odkud jeden z rodičů pochází, pobývá-li rodina v zahraničí. Otázky byly voleny s cílem vytvořit profil rodičů a celé rodiny, neboť jejich role je v procesu bilingvního osvojování dětí stěžejní.
- Obecné informace o dítěti – zde během rozhovoru zazněly informace o počtu dětí v rodině, jejich věku, bilingvní jazykové kombinaci, informace o vzdělávacím zařízení a jazyce, který je v něm užíván, navštěvuje-li dítě toto zařízení. Dotazy byly také směřovány na četnost a délku jazykového a kulturního kontaktu dítěte s českým jazykem při pobytu rodiny mimo Českou republiku. Cílem byla charakteristika dětí, jejichž dvojjazyčností se budeme následně zabývat.
- Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte – během rozhovoru jsme zjišťovali způsob podporování a napomáhání osvojování obou jazyků dětí ze strany rodičů, zda se řídí odbornými doporučeními, literaturou, radami okolí eventuálně z jakých dalších zdrojů čerpají, dále bylo zjišťováno, v jakých jazycích komunikují rodiče mezi sebou za přítomnosti dětí, jakým jazykem komunikují s nimi, jakými jazyky jim děti odpovídají, zda se rodiče snaží jazyky striktně oddělovat, zda začali s dětmi komunikovat v obou jazycích zároveň, nebo s časovým odstupem, zda a v kolika

⁸⁶ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

letech si děti osvojily oba jazyky ve stejných situacích. Cílem bylo zjištění postupů a strategií, které se s bilingvním osvojováním v rodině pojí.

- Kontext a forma užívání obou jazyků – během rozhovoru byl zjišťován kontext užívání jazyků, zda je některý z jazyků upřednostňován a při jakých příležitostech, byla zkoumána četnost a forma kontaktu dítěte s oběma jazyky. Cílem byla explorace způsobu bilingvního užívání jazyků a kontextu situace a prostředí, které mají na bilingvismus dětí vliv.
- Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte – během rozhovoru na toto téma byly zkoumány odchylky od běžně mluveného jazyka, které rodiče během užití češtiny u dítěte zaznamenali z hlediska slovní zásoby, slovtvorby, větné skladby a z hlediska artikulace a výslovnosti. Cílem bylo zaznamenání a analýza lingvistických specifik, která byla v mluvním projevu dětí přítomna, zejména se zaměřením na míchání kódů, jazykové výpůjčky, interferenci a přepínání mezi jazyky. Rodiče byli dále dotazováni na psanou formu českého jazyka jejich dětí, na pravopisné odchylky, se kterými se u dítěte setkali a také na to, v čem pozorují u dítěte větší obtíže v rámci užívání méně dominantního jazyka.
- Bilingvismus dítěte pohledem rodiče – v posledním okruhu byl dán prostor na zhodnocení bilingvismu dětí jejich rodiči, cílem bylo zaznamenání jejich pozitivních i negativních postojů a zkušeností, a také jim byl dán prostor doplnit to, co nezaznělo a mělo, nebo nadále má na bilingvní osvojování jazyků u dětí vliv.

7. Sběr dat

Sběr dat pro účely jejich pozdější interpretace byl realizován v časovém rozmezí od února 2018 do března 2019 a probíhal v následujícím sledu. První fáze byla přípravná, na základě studia odborné literatury byly formulovány otázky, které se staly výchozími pro vedení polostrukturovaných rozhovorů s rodiči z bilingvních rodin. Při rozhovorech s rodiči jsme vycházeli z předpokladu, že rodiče znají své děti nejlépe, tráví s nimi nejvíce času a mohou jejich řečový vývoj nepřetržitě pozorovat. Otázky rozhovorů byly cíleny na předem definované okruhy témat. V druhé fázi probíhal sběr výzkumných dat. Nejdříve byli osloveni respondenti na základě předem definovaných kritérií výzkumného souboru. Oslovení proběhlo ústní nebo elektronickou formou. Elektronickou formou obdrželi respondenti také znění dotazníku. Poté, pokud souhlasili s účastí ve výzkumu, jsme realizovali polostrukturovaný rozhovor. Ten proběhl při osobním setkání,

nebo prostřednictvím telefonního spojení. Získané informace byly zaznamenány do předem připraveného dotazníku. Pro zpřehlednění dat a zhodnocení zkoumaných parciálních témat byly získané informace přepsány do souvislého textu a odpovědi respondentů byly seřazeny do odstavců, v kterých byla jednotlivá témata zkoumána. Na závěr rozhovoru jsme respondentům poděkovali za jejich čas a spolupráci na výzkumu. Několik respondentů jsme také pro potřeby následné analýzy požádali o další pozorování dětí a následné doplnění více konkrétních příkladů lingvistických specifik, se kterými se u svých dětí během bilingvního osvojování jazyků setkávají. Doplnění ve formě zaslání rozšiřujících informací a příkladů lingvistických specifik elektronickou formou proběhlo s odstupem přibližně jednoho týdne po provedení polostrukturovaného rozhovoru.

V rámci popisu průběhu získávání výzkumných dat považujeme za důležité uvést také etické aspekty výzkumu, na které byl během výzkumného procesu kladen důraz. Každému respondentovi jsme zdůraznili aspekt anonymity při publikování výsledných dat. Účast na výzkumu byla dobrovolná a byla zaštitěna informovaným souhlasem s poskytnutím údajů pro výzkumné účely bakalářské práce. Každý respondent byl plně informován o průběhu a okolnostech výzkumu a bylo mu v případě jeho zájmu nabídnuté zaslání výsledných zjištění výzkumu po jeho dokončení.

8. Analýza získaných dat

Po provedení sběru dat jsme přistoupili ke kvalitativní analýze získaných dat. K analýze jsme zvolili metodu případové studie, která zohledňuje individuální charakter zkoumaného jevu – specifik bilingvního rozvoje řeči dětí v jednotlivých rodinách.

Výzkum pomocí případové studie se zaměřuje na podrobný popis a rozbor jednoho nebo několika málo případů. Případová studie se snaží o zachycení složitosti zkoumaného případu v jeho přirozeném prostředí, usiluje o popis vztahů v jejich celistvosti za účelem lepšího porozumění zkoumanému fenoménu a jeho vřazení do širších souvislostí.⁸⁷

Případové studii předcházela sběr dat na základě předem formulovaných otázek dotazníku a jejich následného položení během polostrukturovaného rozhovoru. Tento postup je u případových studií žádoucí, Z. Dörnyei uvádí, že případové studie obvykle kombinují různé metody sběru dat, jako jsou rozhovory, pozorování a další materiály dokumentující daný případ. I přesto, že případová studie se řadí mezi metody kvalitativního výzkumu,

⁸⁷ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

zahrnuje často také kvantitativní nástroje sběru dat, jako jsou například dotazníky. Případová studie je metodou shromažďování a třídění dat za účelem maximálního porozumění jedinečnému charakteru zkoumaného jevu.⁸⁸

Analýza dat získaných z případové studie může využít postupy etnografického přístupu nebo metody zakotvené teorie, používá taktéž pomocné prostředky analýzy. R. Stake uvádí, že nelze přesně identifikovat okamžik, kdy analýza začíná. Analýzou je podle něj již přiřazení významu prvnímu setkání se zkoumaným jevem, ale také konečná kompilace dat a poznatků. Kvalitativní studie se opírá o běžné formy uvažování při setkání s neznámým fenoménem. Hledání významu dat je často hledáním pravidelností za určitých podmínek. Je možné porozumět významu již pomocí studie jednoho případu, častější je ale porozumění významu daného jevu skrze případů několika.⁸⁹ V našem případě jsme tímto způsobem sledovali například lingvistická specifika mluvního projevu bilingvních dětí – interferenci dvou jazyků v mluvním projevu dítěte, podmínky pro míchání kódů a přepínání mezi jazyky, motivaci užití jazykových výpůjček.

Holistická analýza neusiluje o rozbití nashromážděných dat na jednotlivé části, ale snaží se na základě posouzení dat výsledky analýzy interpretovat jako celek. Analýza orientovaná na případ přistupuje k případu jako k celistvé entitě a zabývá se uspořádáním, asociacemi, příčinami a následky uvnitř případu, případně provádí mezi několika málo případy komparaci.⁹⁰ Porovnání případů našeho výzkumu proběhlo formou analýzy konkrétních specifik pojících se s bilingvním rozvojem řeči dětí v kontextu přístupu ze strany jejich okolí a podmínek, které měly v jejich přirozeném prostředí pro bilingvní osvojování jazyků vytvořeny.

Z výše uvedených důvodů považujeme případové studie v rámci analýzy získaných dat za vhodně zvolený výzkumný design. Význam případových studií v rámci výzkumných metod aplikované lingvistiky potvrzuje také Z. Dörnyei. Případové studie považuje za přínosné díky schopnosti dokumentovat a analyzovat kontextové vlivy na jazykové osvojování. Vhodnost aplikace metody případové studie uvádí například u témat osvojování

⁸⁸ DÖRNYEI, Z. *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 978 0 19 442258 1.

⁸⁹ STAKE, R. E. *The Art of Case Study Research*. SAGE, 1995. ISBN 080395767. In: HENDL, J. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

⁹⁰ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

si dětské řeči, u výzkumu bilingvismu dětí v bilingvních rodinách, u témat postupné ztráty jednoho z jazyků, jazykové akvizice nebo jazykové socializace.⁹¹

V následující části práce přistupujeme k prezentaci jednotlivých případových studií. Každá ze studií obsahuje následující části: část úvodní – tabulku s charakteristikou zkoumané rodiny, část následnou – jednotlivé okruhy témat, kterým byla věnována během výzkumu pozornost – obecné informace o rodině, způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte, kontext a forma užívání obou jazyků, specifika jazykového projevu bilingvního dítěte, bilingvismus dítěte pohledem rodiče a část závěrečnou – shrnutí případové studie.

⁹¹ DÖRNYEI, Z. *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 978 0 19 442258 1.

Případová studie č. 1

Tabulka 2: Případová studie č. 1

	Národnost	Věk	Povolání	Úroveň znalosti českého jazyka	Místo pobytu
MATKA	ukrajinská	49	pracovnice úklidu	pokročilá úroveň	ČR
OTEC	česká	64	mistr železničních tratí	materšský jazyk	ČR

	Věk	Jazyková kombinace	Jazyk společnosti
1. DÍTĚ	11	český jazyk a ukrajinský jazyk	český jazyk

Obecné informace o rodině

Rodina se skládá ze tří členů. Otec je Čech, je mu 64 let a pracuje jako mistr železničních tratí. Jeho manželce je 49 let a je pracovnící úklidu u národního dopravce. Je ukrajinské národnosti a jejím mateřským jazykem je ukrajinština. V České republice ale žije již 20 let a její znalost češtiny je na vysoké úrovni, nedělá jí obtíže porozumění mluvenému ani písemnému projevu, má schopnost samostatného projevu mluveného i psaného. V jejím mluveném projevu je nicméně patrný ukrajinský přízvuk. Manželé spolu vychovávají jedno dítě, 11-letého chlapce. Jazykovou kombinací chlapce je čeština (jazyk otce a společnosti) a ukrajinština (jazyk matky). Rodiče spolu komunikují v češtině, česky hovoří i na dítě.

Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte

Do pěti let chlapce se rodiče snažili, aby si osvojil oba jazyky zároveň. Jazyky oddělovali, otec na syna mluvil česky, matka se snažila napomáhat osvojování ukrajinštiny mluvením na syna, zpívala mu v jejím rodném jazyce písničky, podporovala jazyk také ukrajinskými básničkami a říkadly, kromě toho pouštěla synovi ukrajinské pohádky a pořady v televizi. Rodiče u syna pozorovali porozumění oběma jazykům od jeho dvou let. Když si začal orientačně kolem druhého roku života osvojovat řeč, docházelo k míšení jazykových kódů. Fáze receptivního bilingvismu trvala až do období, kdy začal navštěvovat mateřskou školu. V chlapcových pěti letech upozornila paní učitelka z MŠ rodiče na chybné koncovky, které chlapec užíval. Maminka chtěla, aby se syn dobře začlenil do českého školního

prostředí, a proto se toto upozornění stalo podnětem pro eliminování ukrajinštiny. V pěti letech dítěte tak rodiče od simultánního osvojování obou jazyků pod vlivem okolí ustoupili. Maminka se poté snažila naučit českou výslovnost jednotlivých slov a problematických hlásek – například Ř – skřivánek, řeřicha, ... a s jejím osvojováním poté pomáhala i synovi. To se stalo podnětem také pro syna, v případě pochybení začal matku opravovat.

Kontext a forma užívání obou jazyků

V období předškolního věku bylo dítě z ukrajinsko-české rodiny vedeno k simultánnímu osvojování obou jazyků. Každý z rodičů mluvil na dítě svým mateřským jazykem, občas ale docházelo i ke splývání jazyků ze strany matky, neboť matka měla vzhledem k typologické podobnosti a jazykové příbuznosti obou jazyků občasné problémy s jejich striktním odlišením. V pěti letech dítěte bylo simultánní osvojování obou jazyků přerušeno na základě rozhodnutí rodičů eliminovat ukrajinštinu. Jeho dominantním jazykem se tak stala čeština. V českém jazyce komunikuje doma i ve školním prostředí. Ukrajinštině rozumí, ale komunikovat v ní neumí. Když mluví s příbuznými z matčiny strany, stává se, že jim na podněty v ukrajinštině odpovídá česky. Dochází tak k dílčím nedorozuměním. Jsou-li jim rodiče přítomni, pracují s nedorozuměním tak, že synovi překládají správné znění odpovědi. Chlapec si v ukrajinštině udržel pouze základy, dílčí pojmenování a zdvořilostní výrazy. S rodinou z matčiny strany je syn v kontaktu příležitostně, volají si přes Skype na narozeniny a svátky, jednou ročně jedou s matkou na 14 dní na Ukrajinu příbuzné navštívit. Matka na syna už ukrajinsky nemluví, přepíná do své mateřštiny pouze ve chvílích emočního vypětí. Při běžných situacích spolu rodina komunikuje pouze v jazyce českém.

Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte

V procesu rozvoje řeči chlapce z ukrajinsko-české rodiny byla patrná jednotlivá specifika, charakteristická pro osvojování jazyka v bilingvním prostředí. Do pěti let chlapce u něj probíhal simultánní vývoj obou jazyků. Z té doby uvádí matka chlapce následující příklady, které v rámci mluvního projevu užíval. Z hlediska slovní zásoby probíhalo míchání jazykových kódů, např. ve slovním spojení: čerstvý chleba kdy je význam v ukrajinském jazyce pozměněn na chléb starý a české adjektivum čerstvý se do ukrajinštiny překládá jako svěží docházelo k záměně adjektivních forem. Z hlediska slovtvorby docházelo k míchání kódů: Matka se ptala: „Kdes byl, Martíčku? Syn odpovídal: „Kdes byl maminko?“ Matka odpovídala: „Já byla v obchodě.“ a syn odvětil: „Já byla ve školce“. Otázkou v tomto případě

ale je, zda se jednalo pouze o míchání kódů, nebo se jednalo o nápodobu forem v rámci jednoho kódu vzhledem k vnímání svého já u dětí ve stejném věku. K míchání kódů docházelo dále během tvoření větných konstrukcí kódů: Maminko, já ti to poslížim – zde je patrné překrytí forem složím a poskládám. Ve stejném významu používal také větu: „Mámo, ja skladu.“ Z hlediska artikulace a výslovnosti docházelo k jazykové interferenci – chlapec užíval výrazy např. „kluky hráli“, klíči místo klíče, dědiček místo dědeček, guť místo chuť, cholky místo holky, Tisco místo Tesco. Uvedené projevy na fonetické rovině jsou odrazem fonetického systému ukrajinštiny, který mohl chlapec vnímat z matčina přízvuku. V uvedených příkladech se projevuje zejména záměna fonémů h a ch a redukce nepřízvučných samohlásek. U chlapce často docházelo také ke zkracování výslovnosti, vypouštění či nadbytečnému užití hlásek – pytl místo pytel, tiscovka místo tisícovka, „ty blběče“ místo „ty blbče“. V uvedených příkladech se projevují rozdíly v užití průvodních vokálů u likvid. Nyní je již mluvní projev chlapce ustálen, čeština se stala jazykem dominantním. Z ukrajinského jazyka zůstalo zachováno pouze částečné porozumění, řeč v mluvené ani psané podobě si neosvojil.

Bilingvismus dítěte pohledem rodiče

Ukrajinsko-česká rodina spatřuje přínos bilingvismu především v komunikaci syna s rodinou a příbuznými na Ukrajině. Jako negativum nehodnotí ani upozornění v mateřské škole na potíže s koncovkami v pěti letech syna, přestože mělo za následek, že od snahy podporovat syna při osvojování si obou jazyků na simultánní úrovni ustoupili.

Shrnutí případové studie č. 1

V česko-ukrajinské rodině byla za dominantní jazyk zvolena čeština. Česky členové rodiny mezi sebou komunikují nejen ve společnosti, ale i doma, čeština je pro ně zároveň jazykem společnosti. Do pěti let věku dítěte ale rodina usilovala o to, aby si chlapec osvojil jazyky oba. V té době se v procesu rozvoje řeči projevovala lingvistická specifika. Docházelo k přepínání a míchání kódů, k jazykové interferenci i jazykovým výpůjčkám ze strany dítěte. Tento přirozený vývoj v procesu bilingvního osvojování jazyka se ale neseťkal s porozuměním a podporou ze strany mateřské školy, kterou dítě navštěvovalo. Rodiče proto z důvodu obav, aby si chlapec češtinu osvojil správně, od simultánního osvojování obou jazyků odstoupili. Ukrajinský jazyk začal v komunikaci s dítětem od jeho pěti let věku ustupovat do pozadí, dosud osvojené jazykové schopnosti se začaly zhoršovat

a vytrácet. Nyní je chlapec schopen užívat ukrajinštinu jen k částečnému dorozumění s rodinou ze strany matky.

Případová studie č. 2

Tabulka 3: Případová studie č. 2

	Národnost	Věk	Povolání	Úroveň znalosti českého jazyka	Místo pobytu
MATKA	česká	29	učitelka v mateřské škole	Mateřský jazyk	ČR
OTEC	slovenská	30	Systémový inženýr	Porozumění na vysoké úrovni, schopnost samostatného mluveného a písemného projevu částečná	ČR

	Věk	Jazyková kombinace	Jazyk společnosti
1. DÍTĚ	4	český jazyk a slovenský jazyk	český jazyk
2. DÍTĚ	2	český jazyk a slovenský jazyk	český jazyk
3. DÍTĚ	2 měsíce	český jazyk a slovenský jazyk	český jazyk

Obecné informace o rodině

Rodina se skládá celkem z pěti členů. Otec je slovenské národnosti, je mu 30 let a pracuje na pozici systémového inženýra u mezinárodní farmaceutické firmy, kde se hovoří anglicky. Jeho porozumění mluvenému a písemnému projevu v českém jazyce je s ohledem na jazykovou a kulturní blízkost na vysoké úrovni. Schopnost samostatného mluveného a písemného projevu je částečná, prakticky ji nevyužívá. Pokud výjimečně ano, vypomáhá si slovenskými slovy a slovesnými vazbami. Zlepšení na této úrovni vzhledem k absenci potíží s oboustranným porozuměním mezi Čechy a Slováky nepovažuje za nutné. Matka rodiny je Češka, je jí 29 let, povoláním je učitelkou v mateřské škole. Nyní je na mateřské dovolené s nejmladším, dvouměsíčním synem. Dále mají rodiče dvě dcery, starší jsou 4 roky, mladší jsou 2 roky. Rodina spolu žije v České republice 5 let. Bydlí v Praze a zde se také narodily všechny jejich děti. Jazykovou kombinací dívek je slovenština (jazyk rodiny) a čeština (jazyk společnosti). Nejmladší dvouměsíční syn je vystavován jazyku rodiny zatím

pouze receptivně. Rodiče se rozhodli mezi sebou komunikovat pouze slovensky, slovensky hovoří i na své děti.

Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte

S ohledem na rozhodnutí rodičů mluvit na děti doma slovensky není situace osvojování obou jazyků u dětí zcela standardní, dominantním jazykem v domácnosti je slovenština, přesto ale k působení českého jazyka a jeho vlivu na jazykové osvojování dochází. Matka uvádí, že na děti při běžných situacích mluví slovensky, zároveň je ale učí od narození češtinu pomocí písniček, básniček a říkadél, které zná ze svého dětství. Pravidelně si s dětmi také čte z českých i slovenských dětských knih, obojí ale následně komentuje ve slovenštině. Dříve se setkávala s radami z okolí, aby na děti mluvila česky. Pro okolí rodiny bylo těžce pochopitelné, že na ně mluví slovensky, když je Češka. Ona ale argumentovala, že mají svou vlastní rodinnou komunikaci. Na základě jazykové a kulturní blízkosti totiž nepovažovala za nutné, aby jazyky oddělovali a mluvili na děti odlišně. Naopak na základě této blízkosti spíše měli s manželem mírné obavy, aby slovenský jazyk nebyl kvůli vlivu českého jazykového prostředí upozaděn. S manželem také již dva roky před narozením dětí komunikovala slovensky, tři roky také na Slovensku žila, studovala a pracovala, a tak svou slovenštinu nechtěla zapomenout. Nyní ji považuje za ekvivalentní k mateřskému jazyku. Dodává také, že má vyzkoušené, že ani Slováci na její slovenštině nepoznají, že je Češka. Snaha, aby slovenština nebyla u ní ani u dětí upozaděna, je proto vedla k tomu, že spolu s partnerem komunikují výhradně ve slovenštině, slovensky hovoří i s dětmi. Ty také slovensky rodičům odpovídají. Jazyky se snaží oddělovat pouze ve chvíli, kdy přijdou na návštěvu čeští přátelé nebo rodina, tehdy mluví s přáteli česky a s dětmi slovensky. Návštěvy jsou nicméně časté, díky nim jsou děti prakticky každý den několik hodin vlivu českého jazyka vystaveny.

Kontext a forma užívání obou jazyků

Dominantním jazykem rodiny je slovenština. Děti do kontaktu s českým jazykem přicházejí díky českým básničkám, písničkám, říkadlům, při čtení českých pohádek. Výraznější vliv na osvojení češtiny u dětí má jejich okolí, nejstarší dcera začala navštěvovat českou mateřskou školku, s českými dětmi si ona i mladší sestřička hraje na hřišti, setkávají se na kroužcích či při různých dětských aktivitách, češtině mohou naslouchat také při rozhovoru matky s jejími přáteli a s rodinou při návštěvách. Čeští přátelé a rodina z matčiny

strany také na děti v češtině mluví, děti ale s nimi komunikují pouze slovensky. Slovensky mluví děti také mezi sebou.

Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte

I přesto, že se rodiče rozhodli zvolit jazykem rodiny mateřský jazyk otce, slovenštinu, v jazyce jejich dětí jsou specifika bilingvního osvojování a řečového vývoje patrná. Mladší dvouletá dcera zatím používá jen jednotlivá slova z obou jazyků, bývají zkomolená a maminka si musí často domýšlet, co chce dcera říct. Jedná se tedy o první fázi bilingvního osvojování, při které nedochází k vědomému rozlišení mezi jazyky a tvary slov jsou směřovány. U starší, čtyřleté dcery, je již zřejmý rozvoj řečového vývoje. Dochází k rozvoji slovní zásoby a zároveň k postupnému lepšímu diferencování slov obou jazyků. Dcera je schopná u některých slov diferencovat pojmenování stejného předmětu, např. dokáže pojmenovat berušku a lienku zároveň. Přítomna jsou specifika bilingvního osvojování v podobě míchání kódů, přepínání mezi jazyky, a jazykové interference. Konkrétně matka zmiňuje u dcery používání českých slov ve slovenských větách, kdy se jedná o jazykové výpůjčky, dále uvádí záměnu slov v rámci míchání kódů – zde uvádí následující příklady: mesíc – česky měsíc, slovensky mesiac, otvoriť dvěře – česky otevřít dveře, slovensky otvorit' dvere, jazírko – česky jezírko, slovensky jazierko, nevím – česky nevím, slovensky neviem, uďelaj – česky uďelej, slovensky urob, zde dítě používá koncovku -aj, která je typická pro slovesa ve slovenském imperativu. Dále dochází často k záměně zájmen u zvrtných sloves – např. pozeraj se – česky dívej se, slovensky pozeraj sa.

Bilingvismus dítěte pohledem rodiče

Česko-slovenská rodina spatřuje v bilingvismu a bilingvní výchově smysl a věří, že je přínosem pro dítě, když od malička naprosto přirozeně ovládá vícero jazyků. Pozitiva spatřují také v rozvoji mentální reprezentace v souvislosti s bilingvismem. Nad možnými negativy bilingvismu uvažují v souvislosti s překladem jemných nuancí významů sdělení, pojících se s určitým jazykem, které není možné v druhém jazyce adekvátně vystihnout. Osobně se ale s touto situací ve své rodině dosud nesetkali. Matka zároveň zastává názor, že čeština a slovenština jsou natolik podobné jazyky, že u svých dětí nevidí nutnost vést je k dvojjazyčnosti. Otec nicméně zmiňuje také aspekt výrazného vlivu českého jazykového prostředí, kvůli kterému se rozhodli pro výhradní komunikaci ve slovenštině, aby nebyl slovenský jazyk na základě tohoto vlivu u dětí upozaděn.

Shrnutí případové studie č. 2

Česko-slovenská rodina přistoupila ke specifickému způsobu rozvoje řeči dětí. Výhradním jazykem rodiny se stala slovenština. Členové rodiny mezi sebou slovensky komunikují doma. Jazykem společnosti je pro ně čeština. Jelikož jsou děti ještě malé (2 a 4 roky, 2 měsíce), zásadní vliv má na rozvoj jejich řeči slovenština. Přesto je ale vliv českého jazyka na jazykové osvojování u dětí patrný taktéž. Kontakty s českým jazykem u nich podporuje matka českými básničkami, písničkami, říkadly a čtením českých pohádek. Děti si hrají s českými dětmi na hřišti, setkávají se na kroužcích a při různých dětských aktivitách. Důležitý pro rozvoj řeči je také častý kontakt s českými přáteli a příbuznými ze strany matky. U staršího dítěte zároveň dochází k výrazné podpoře rozvoje českého jazyka v české mateřské školce, do které dochází. Předpokládáme proto, že si děti z této rodiny do budoucna osvojí oba jazyky přirozenou cestou na simultánní úrovni, i přesto, že slovenština je výhradním jazykem rodiny.

Případová studie č. 3

Tabulka 4: Případová studie č. 3

	Národnost	Věk	Povolání	Úroveň znalosti českého jazyka	Místo pobytu
MATKA	rakouská	36	pedagožka	vysoká úroveň	ČR
OTEC	česká	37	lékař	mateřský jazyk	ČR

	Věk	Jazyková kombinace	Jazyk společnosti
1. DÍTĚ	8	český jazyk a německý jazyk	český jazyk
2. DÍTĚ	6	český jazyk a německý jazyk	český jazyk
3. DÍTĚ	3	český jazyk a německý jazyk	český jazyk

Obecné informace o rodině

Rodina zahrnuje pět členů, rodiče a tři děti. Společně spolu žijí v České republice, narodily se zde i děti. Otec je Čech, má 37 roků a je lékařem v oboru pneumologie. Matka je rakouské národnosti, má 36 roků a je vystudovanou pedagožkou. Její porozumění mluvenému i písemnému projevu v českém jazyce, stejně jako schopnost samostatného mluveného projevu jsou na vysoké úrovni. V mluveném projevu je nicméně patrný německý přízvuk. Obtížnější je pro matku psaná podoba češtiny z hlediska gramatických pravidel. Rodiče mají tři děti, starší dvě dívky, osmiletá a šestiletá dcera navštěvují první stupeň základní školy, starší chodí do třetí třídy, mladší do první. Nejmladší, tříletá dcera, je zatím doma s maminkou. Rodiče mezi sebou komunikují způsobem, kdy matka mluví německy a otec jí odpovídá česky a naopak. Při mluvení na děti jazyky odlišují stejným způsobem, otec mluví na děti výhradně česky, matka výhradně německy, jazykovou kombinací dětí je tedy čeština (jazyk otce a společnosti) a němčina (jazyk matky).

Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte

Rodiče se rozhodli podporovat rozvoj dvojjazyčnosti svých dětí simultánní formou osvojování obou jazyků na základě doporučení uvedených v odborné literatuře, kde bylo

uváděno, že rodilý mluvčí má používat v komunikaci s dětmi svůj mateřský jazyk. V obou jazycích proto rodiče začali komunikovat na děti zároveň, od jejich narození. Otec na děti mluví česky, matka německy. Jazyky se oba rodiče snaží oddělovat, i když jsou situace, kdy dochází k jazykovému přepínání. Děti jsou v každodenním kontaktu s oběma jazyky a rodiče tento kontakt považují v rámci bilingvního osvojování za zcela dostačující. Vliv na osvojování obou jazyků dětí má také kontakt s oběma rodiči. Maminka je s dětmi od jejich narození doma, intenzivně se jim věnuje a mluví na ně výhradně německy, otec tráví velké množství času v práci, proto si děti nejdříve osvojili lépe němčinu, po jejich nástupu do mateřské školy, kde začaly být vystavovány češtině, se ale jazykové kompetence vyvážily. Je zde tak patrný vliv prostředí na bilingvní vývoj řeči. Osvojování obou jazyků rodiče podporovali od mala poslechem českých i německých písniček, básniček, pohádek a čtením z českých i německých knih. U čtení je ale nutné, aby oba rodiče četli jen ve svém mateřském jazyce, děti to vyžadují a nemají rády, když tatínek čte německy nebo maminka česky. Zdůvodňují to tak, že nerady poslouchají odlišný přízvuk, který oba rodiče v druhém jazyce mají. Rodiče sami nicméně děti při jejich mluvení neopravují, nebo jen velmi zřídka, udělají-li výraznou gramatickou chybu. Zajímavým faktorem bilingvního osvojování u česko-rakouské rodiny je také to, že se rodiče rozhodli dvojjazyčnost u nejstarší dcery podpořit i alternativní formou v podobě výuky znakové řeči. Maminka nicméně uvádí, že to nebyla klasická znaková řeč, kterou užívají dospělí, ale její zjednodušená forma. Rodiče se s nejstarší dívkou učili jednoduché výrazy typu – ptáček, kytička, pesek, dům, světlo, plakat, mít rád. Výrazy ji učily v prostředí, v kterém se s nimi potkali a mohli jí je ukázat ve znakové řeči i názorně. Ty se rodiče nejdříve naučili sami, dle literatury a názorných videí uvedených na webovém rozhraní www.spreadthesign.com, které se znakovou řečí během raného dětského vývoje zabývaly. Vliv na dvojjazyčnost dcery byl dle rodičů patrný, jazyky rozlišovali i v této podobě, konkrétně např. otec dítěti řekl: toto je pes a ukázal znak klepáním na stehno, maminka simultánně řekla: Es ist ein Hund a zopakovala tentýž znak i názorným vyjádřením rukou. Dcera si tak pro jeden pojem spojila dva výrazy v mluvní i znakové podobě. Maminka si poté na výrazy, které se dcera naučila, zkusila vzpomenout a vypsát si je a byla překvapená jejich rozsahem, jednalo se o více než sto výrazů. Druhá dcera se učila znakovou řeč také, ale přechod k mluvenému projevu byl oproti první podstatně rychlejší, proto se již nestihla naučit takové množství výrazů, jako dcera první. Maminka také dodává, že mladší dcery už tento způsob učení se znakové řeči tolik nevyužívaly, jelikož se učily oběma jazykům od starších sester.

Kontext a forma užívání obou jazyků

Děti jsou vedeny k simultánnímu osvojování češtiny a němčiny. Mezi sebou rodiče mluví každý svým mateřským jazykem, děti odpovídají podle toho, s kterým rodičem mluví – otci česky, matce německy. U starších dvou dcer už je také patrné, že k tomuto odpovídání v mateřském jazyce rodiče nedochází vždy, vliv zde má situační kontext a vliv prostředí – např. když přijdou z české školy, mají tendence i na matku mluvit v češtině, taktéž, když si například hrají v dětském pokoji a matka přijde, tak na ni začnou mluvit česky, protože ví, že jim rozumí. Naopak v němčině mluví na oba rodiče při pobytu v Rakousku. Ke komunikaci mezi sebou starší dívky častěji volí češtinu, na mladší tříletou mluví německy i česky, dle situace a okolí, v kterém se nacházejí. I přes podporu simultánní formy osvojování obou jazyků rodiči se převaha češtiny u starších dětí projevuje především u čtení a psaní, starší dcery začínají upřednostňovat češtinu, ta se také dětem nepřetržitým vlivem českého prostředí a českých vzdělávacích zařízení, které děti navštěvují, stává jazykem dominantním. Při pobytu v Rakousku nicméně přirozeně přepínají do němčiny. U nejmladšího dítěte je dominantním jazykem němčina. S rodinou ze strany matky se děti navštěvují přibližně jednou za 2-3 měsíce na 3-5 dní. Zároveň si s rodinou ze strany matky také telefonují, nebo píšou dopisy. Do těch připojují část v němčině i starší dcery, které umí psát.

Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte

Matka popisuje rozvoj řeči svých dětí. Dřív než začala nejstarší dcera v obou jazycích mluvit, byla schopná porozumět a vyhovět oboujazyčným výzvám rodičů jako například: „Dones mi panenku“ – „Bring mir eine Puppe.“ Dříve než se také naučila určitý pojem vyslovit, uměla jej napodobit v znakové řeči. Stejný postup pozorovali rodiče i u mladších dcer, nejdříve rozuměly, až později začaly mluvit, znakovou řeč už ale neužívaly. Jednalo se o předřečové období dcer, které trvalo do přibližně jednoho roku dcer. Z hlediska slovní zásoby děti užívaly a nejmladší dcera ještě užívá jazykové výpůjčky, kdy v německých větách užívaly slova, která si osvojily jen v českém kontextu. Jednalo se např. o slova typu hají, hačí, kašli, kašli, kašička, dudlík. U nejstarší dcery nicméně rodiče vidí, že už jí nedělá obtíž tyto výpůjčky rozlišovat a užívat v jazyce, který dle kontextu zvolí. Jazykové výpůjčky z českého jazyka užívala a u nejmladší dcery ještě užívá při mluvení na děti v němčině i jejich matka. Například během mluveného projevu v němčině vždy užívala české táta, tatínek. Všechny děti si tak osvojily výhradně české pojmenování a německé Papa, Papi

nepoužívají. Dalším příkladem jazykové výpůjčky je užívání výhradně české varianty citoslovcí u projevů zvířat. Maminka vysvětluje, že ji zvolila proto, aby děti nebyly z odlišných variant zmatené, jelikož například pes dělá v Rakousku „wuff“ a kráva „muuh“ oproti českému „haf“ a „bůůů“. Časté je u dětí jazykové přepínání, především u starších dcer, které volí jazyk na základě situačního kontextu nebo díky vlivu prostředí, v kterých se nacházejí. K přepínání z češtiny do němčiny a naopak tak dochází například při pobytu rodiny v Rakousku, při dětské hře mezi sourozenci, či při komunikaci s rodiči. Dále popisuje matka situaci, kdy děti píší v němčině. Starší dívky už psát umí, tak do dopisů, které píše rodině, připojují i svou část, němčinu děvčat ale matka hodnotí jako legrační, jelikož dcery v němčině píší tak, jak dané výrazy slyší. Například souhlásku psanou jako sch píší s š – německá slova schnell - rychle, Schal – šál, Schule – škola, schön – pěkný, píší jako šnel, šál, šule, šön. Zároveň dívky dle fonetického znění zaměňují grafémy y a i, například ve slovním spojení du bist – ty jsi, napíší ypsilon - du byst. V psané podobě tak u dětí dochází k jazykové interferenci. Dále z hlediska tvorby správných větných konstrukcí uvádějí rodiče u nejmladšího dítěte výskyt míchání kódů, nejčastěji ve spojení německého slovesa machen – dělat s doplněním v českém znění, např. machen hají, machen ňami, machen hadší, machen houpi, machen míchi. U větných konstrukcí se dále rodiče setkávají s nesprávným užitím slovesa brauchen ve spojitosti s infinitivem – např. brauchen kaufen – v české verzi potřebuji nakoupit, v německém jazyce je ale toto spojení slovesa brauchen s infinitivem chybné. Další příklad uvádí matka v podobě, kdy plakající dceři říkala: „Komm zu mir. – Pojd' ke mně. Dcera se tuto větu naučila ve znění: Máma, táta mir. – Mámo, táto, pojd' ke mně. – Užívá tedy oslovení rodičů v českém znění a druhou část věty v němčině, navíc s absencí předložkové vazby. Z hlediska slovní zásoby dochází k míchání kódů při tvorbě nových výrazů, jako je například: „šlukátko“ – kterým označuje nejmladší dcera brčko. Tento výraz utvořila z německého schlucken – polykat. Z hlediska slovtvorby je dalším příkladem míchání kódů užití českého slovesa ve spojitosti s německou koncovkou –en v německé větě, jelikož k němu zatím neznají znění německého ekvivalentu, konkrétně například – Kannst du mir eine Mandarine oloupen? V českém znění – Můžeš mi oloupat mandarinku? Toto míchání kódů se vyskytuje i v dalších situacích, kdy nejmladší dcera používá české sloveso v německé větě, nebo naopak. Z uvedeného je patrné, že tato slovesa užívá ve správné gramatické formě daného jazyka. Dalším obdobným příkladem je: Ich muss die Puppe česen. – Musím česat panenku. S tímto způsobem míchání kódů se maminka setkala i u starších dcer, ale v průběhu času tento jev vymizel. Z hlediska výslovnosti rodiče pozorují u dětí rozdíly u jednotlivých slov v rámci odlišných variant němčiny - rakouské němčiny

a němčiny užívané v Německu. Je to dáno tím, že děti poslouchají hodně CD s písničkami a pohádkami namluvenými v německé němčině. Okolí ale dle rodičů tento rozdíl nepozoruje a ani německý přízvuk, když děti mluví v němčině, nemá na jejich češtinu a český přízvuk vliv.

Bilingvismus dítěte pohledem rodiče

Česko-rakouská rodina v bilingvismu a dvojjazyčném osvojování jazyků spatřuje přínos. Domnívá se, že díky vlastní dvojjazyčnosti mají děti výhodu také při učení se dalšího jazyka ve škole, při výuce angličtiny. To je možné vysvětlit tak, že se němčina a angličtina řadí do skupiny západogermánských jazyků, je zde tak předpoklad snazšího osvojování druhého jazyka – angličtiny, na základě jazykové příbuznosti s němčinou. Maminka pozoruje u svých dětí také větší rozsah slovní zásoby, než mají jejich vrstevníci. Dodává ale, že je to možná jen její subjektivní pohled. Kognitivní lingvistika s tímto pohledem nicméně koresponduje – pojmy jsou zastoupeny v obou jazycích, často v odlišné formě, tudíž má bilingvní dítě osvojeno více slov než monolingvní děti stejného věku. Negativ pojmů se s bilingvismem si rodina není vědoma, maximálně se děti setkali s údivnými reakcemi spolužáků, ve spojitosti s neznalostí či jejich odlišností od většinové monolingvní společnosti.

Shrnutí případové studie č. 3

Česko-rakouská rodina zvolila pro své tři děti simultánní formu osvojování mateřských jazyků rodičů. Děti jsou tak od narození vystavovány češtině a němčině. Všechny děti si díky intenzivnímu ranému kontaktu s matkou nejdříve osvojily lépe němčinu, u starších dcer se ale po nástupu do mateřské a později základní školy, kde začaly být vystavovány češtině, jejich jazykové kompetence vyvážily. Naopak nejmladší dcera je zatím výhradně doma s matkou, a tak u ní jazykové kompetence v německém jazyce dominují. U všech dětí je tak patrný vliv prostředí na bilingvní vývoj jejich řeči. V rámci bilingvního rozvoje řeči byly a u nejmladší dcery nadále jsou přítomná lingvistická specifika jako míchání kódů, jazykové přepínání, výpůjčky z druhého jazyka i jazyková interference. Přístup rodičů v rámci bilingvního osvojování a rozvoje řeči jejich dětí je důsledný, oba jazyky se snaží neustále podporovat a rozvíjet, jak výhradním mluvením v mateřském jazyce každého z rodičů a kontaktem s rodinou ze strany matky, tak podporou jazykového kontaktu v rámci poslouchání a čtení německých i českých písniček, básniček a pohádek. Zajímavým

faktorem bilingvního osvojování u česko-rakouské rodiny je také to, že se rodiče rozhodli dvojjazyčnost u starších dcer podpořit i alternativní formou v podobě výuky znakové řeči. Ta měla dle jejich pozorování na bilingvismus dcer pozitivní vliv.

Případová studie č. 4

Tabulka 5: Případová studie č. 4

	Národnost	Věk	Povolání	Úroveň znalosti českého jazyka	Místo pobytu
MATKA	srbská	42	antropoložka	vysoká úroveň	ČR
OTEC	česká	45	úředník	mateřský jazyk	ČR

	Věk	Jazyková kombinace	Jazyk společnosti
1. DÍTĚ	11	český jazyk a srbský jazyk	český jazyk
2. DÍTĚ	9	český jazyk a srbský jazyk	český jazyk
3. DÍTĚ	8	český jazyk a srbský jazyk	český jazyk

Obecné informace o rodině

Srbsko-českou rodinu tvoří rodiče a tři děti. Otec je Čech, je mu 45 let a pracuje jako úředník. Jeho mateřským jazykem je čeština. Jazyk manželky, srbštinu, na komunikativní úrovni neovládá, s rodinou ze strany matky komunikuje převážně v angličtině. Srbskému jazyku rozumí velmi dobře, mluví ale podstatně hůř. Je schopný užít jednodušší věty, není-li situace pro něj příliš složitá. Matka pochází ze Srbska, je jí 42 let, vystudovala antropologii a v České republice žije již 20 let. Její znalost češtiny je na vysoké úrovni, i když připouští, že dodnes se stane, že ji manžel občas opraví. Rodiče mají tři děti, nejstaršímu synovi je 11 let, mladšímu 9 let, a nejmladší dceři je 8 let. Od narození dětí je s nimi maminka v domácnosti, intenzivně se všem věnuje, mimo jiné také v rámci formy alternativního vzdělávání – tzv. domácího vzdělávání. Rodiče mezi sebou komunikují česky. V předškolním věku dětí spolu komunikovali také anglicky, ve chvílích, kdy nechtěli, aby jim děti rozuměly. Nyní už tato komunikační strategie ztratila význam, jelikož matka děti sama anglicky učí. Jazyky dětí jsou čeština (jazyk otce a společnosti), a srbština (jazyk matky).

Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte

Od narození dětí do jejich předškolního věku podporovali rodiče osvojování obou jazyků zároveň. Matka na děti mluvila srbsky, otec česky. Zvolili pro osvojování řeči dětí formu simultánního bilingvismu. Odbornými doporučeními na dodržování oddělování jazyků se nicméně neřídili. Taktéž děti při chybných vyjádřeních rodiče příliš neopravovali. Při učení dětí jazyku vycházela matka z vlastní zkušenosti osvojování si češtiny – nejprve jazyk delší čas poslouchala a až později začala mluvit. Když ji někdo opravil u výrazů, které opakovaně užívala chybně, tak to bylo v pořádku, ale opravování na každém slově jí přišlo u sebe, a později i u dětí, kontraproduktivní. Nechala je proto mluvit a postupně, jak jazyk poslouchaly, se jejich řečové schopnosti v obou jazycích zlepšovaly. Tuto situaci pozoruje i u nejmenšího dítěte, i když dcera v srbstině příliš nemluví, všemu rozumí, a když tento jazyk používá, nedopouští se chyb a její výslovnost i gramatika jsou správné. To je pro maminku až překvapující, ale ví, že to má nejmladší dcera naposlouchané. Proto ani příliš děti neopravuje.

Maminka dále uvádí, že mluvení na děti v srbstině bylo pro ni dříve podstatně snazší. Bylo to v době, kdy byly děti malé, před jejich povinnou školní docházkou. Nic je příliš nerušilo, rodiče mohli jazyky snadno oddělovat. Poté nastala specifická situace tím, že maminka se rozhodla pro domácí vyučování, začala děti učit doma. Z počátku se simultánním užíváním jazyků pokračovali i ve výuce, postupem času to ale pro matku začalo být čím dál méně únosné, protože se začaly v hojnějším počtu objevovat výrazy, které si už ze srbstiny buď nepamatovala, nebo zněly úplně jinak než v češtině, proto postupně přecházela ve výuce na české výrazy, víc a víc mluvila na děti česky, až komunikace dospěla do dnešní podoby – výuka probíhá pouze v češtině a má vliv i na volný čas dětí, v kterém děti preferují český jazyk. Lze tedy říci, že se dominantním jazykem rodiny stala čeština.

Kontext a forma užívání obou jazyků

V aktuální době matka odhaduje, že na děti mluví tři čtvrtiny času česky. Do srbstiny přechází plynule pouze v emočně zabarvených situacích. Srbsky se na děti snaží mluvit jen občas, když si vzpomene a chce jazyk dětem připomenout. Děti jí rozumí, nicméně málokdy srbsky odpovídají. Na srbský jazyk matky reagují v češtině. Pokud se stane, že odpoví v srbstině, tak je to např. v situacích, kdy jsou s maminkou společně venku a nechtějí, aby jim cizí lidé rozuměli. To ale u slovanských jazyků dle matky nedává dostatečný smysl,

nicméně nechává je při tom, protože si toto zatím neuvědomují. Doma mluví rodina spolu v češtině. Děti mezi sebou mluví výhradně česky, pokud děti srbsčinu nepoužívají jako kódovací jazyk ve formě hry. Srbsky spolu rodina mluví jen málokdy, když matka dítěti řekne: „Pojď, budeme se bavit srbsky, snaž se trochu.“ Dětem to ale není jedno, zda mluví srbsky nebo česky, čeština je pro ně dominantním jazykem, u srbsčiny se musí víc namáhat, přemýšlet, některé pojmy v srbsčině vyjádřit neumí, hůře hledají slova, i při běžné komunikaci. Maminka by přivítala, aby toho děti uměly víc, ale na druhou stranu je nechtěla vystavit přílišnému tlaku bilingvismu ve spojitosti s domácím vyučováním. Dodává, že i pro ni samotnou nebyla situace při domácím vyučování, při kterém z počátku uplatňovala i dvojjazyčnou komunikaci, zcela ideální. Domácí vyučování nyní probíhá výhradně v češtině a zahrnuje běžné vyučovací předměty prvního stupně ZŠ, včetně českého jazyka. Srbsčinu se děti v rámci vyučování neučí, užívají ji jen příležitostně v mluvené formě jazyka mimo výuku. Mimo komunikaci s matkou se snaží děti mluvit víc srbsky, když jedou navštívit rodinu v Srbsku, komunikace je pro ně v srbském prostředí snazší než v českém. V kontaktu se srbskou částí rodiny jsou děti po Skype v průměru jednou za měsíc nebo také, když přijede na několik dní někdo z rodiny do Česka, nebo oni jedou do Srbska. Tyto situace jsou ale ojedinělé, jednou až dvakrát do roka, ne častěji. Maminka také občas zkouší dětem v rámci strategie podpory srbského jazyka říct, že se s nimi nebude bavit, když nebudou odpovídat srbsky. Děti ale reagují: „Mami, já ti toho chci tolik říct a srbsčina mě brzdí, zdržuje.“ Tyto situace se pojí výhradně s volným časem dětí, ne s konkrétními událostmi či situacemi. Z uvedeného je patrné, že vývoj bilingvismu dětí z česko-srbské rodiny má klesající tendenci, méně dominantní srbsčina ustupuje do pozadí a řečové schopnosti se na úkor dominantní češtiny zhoršují. Matka nicméně uvažuje nad tím, že až přestane děti vzdělávat doma, vrátí se možná opět k častějšímu používání srbsčiny při komunikaci s dětmi.

Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte

I když je již řečový vývoj dětí ustálen, rodiče si vzpomínají na specifika jazykového projevu dětí, se kterými se v rámci jejich osvojování obou jazyků a řečového vývoje v předškolním období setkali. Z hlediska specifíků, která se vyskytovala u slovní zásoby dětí, byly stěžejní jazykové výpůjčky – děti často používaly srbská slova v českých větách. Z hlediska slovtvorby docházelo k míchání kódů, děti počesťovaly srbská slova – předponami a koncovkami. Čeština měla vliv také na časování sloves – děti vyjadřovaly složené slovesné tvary složením tvaru z českého i srbského slovesa, například – budeme íci

místo íci ćemo. Docházelo také k záměně zájmen u zvrtných sloves – děti často využívaly českou předložku a srbské slovo, i naopak, české slovo se srbskou předložkou – například zvolili špatnou předložku překladem ze srbštiny – v češtině řekly nasedáme v auto ze srbského sedamo u kola, na dárek pro babičku napsaly – za babičku místo pro babičku. K míchání kódů docházelo také při tvorbě správných větných konstrukcí – dle českého mám/nemám, kdy je ve srbštině ekvivalentním imam/nemam, používalo jedno z dětí výraz ne-imam v srbštině – tvořilo jej dle pravidel českého jazyka přidáním předpony „ne“ ke kladnému výrazu. Dále se u dětí vyskytovalo přepínání mezi jazyky. To používají dodnes, záměrně v rámci dětské hry. Z hlediska artikulace a výslovnosti uvádí maminka, že oba chlapci špatně vyslovují „r“. Je ale otázkou, zda tyto projevy souvisí s jazykovou interferencí dvojjazyčnosti, protože je výslovnost srbského „r“ s českou výslovností totožná. Jelikož je již hlavní řečový vývoj dětí ustálen, dalších specifických jevů pojících se s bilingvismem, jež se mohly v mluvním projevu dětí vyskytnout, si již rodiče nejsou vědomi.

Bilingvismus dítěte pohledem rodiče

Česko-srbská rodina vidí ve dvojjazyčnosti svých dětí přínos, oba jazyky, a zejména méně dominantní srbštinu, chce u dětí podporovat i nadále. Přínos spatřuje nejen v komunikaci dětí s rodinou ze strany matky a v možnosti nezprostředkovaně poznat kulturu Srbska, ale také v lepším porozumění ostatním slovanským jazykům (slovenštině, ruštině, polštině), i v lepším osvojování jazyků dalších.

Shrnutí případové studie č. 4

Česko-srbská rodina se rozhodla vést své děti k simultánnímu osvojování srbštiny a češtiny. V předškolním věku dětí probíhalo osvojování jazyků standardním způsobem, otec mluvil na děti česky, matka srbsky. Děti při chybných výrazech příliš neopravovali, nechali jim prostor a postupně, jak jazyk poslouchaly, se jejich řečové schopnosti v obou jazycích zlepšovaly. V procesu rozvoje řeči byla u dětí patrná specifika bilingvního osvojování, konkrétně docházelo k jazykovým výpůjčkám, míchání kódů a přepínání mezi jazyky. Od počátku mladšího školního věku nastala v rodině specifická situace, matka zvolila alternativní formu vzdělávání a rozhodla se děti sama vyučovat doma. Z počátku v simultánním užívání jazyků pokračovala i ve výuce, postupem času ale od tohoto postupu ustoupila. Nyní probíhá vyučování pouze v češtině, v komunikaci s dětmi v češtině

pokračuje matka i v jejich volném čase. Vývoj bilingvismu dětí z česko-srbské rodiny má tak klesající tendenci, méně dominantní srbština ustupuje do pozadí a řečové schopnosti v tomto jazyce se u dětí zhoršují. Porozumění srbštině ale přetrvává bez obtíží. Rodina v bilingvismu nicméně spatřuje značný přínos a nevyklučuje, že se po ukončení domácího vzdělávání matka k častějšímu užívání srbštiny při komunikaci s dětmi vrátí.

Případová studie č. 5

Tabulka 6: Případová studie č. 5

	Národnost	Věk	Povolání	Úroveň znalosti českého jazyka	Místo pobytu
MATKA	česká	36	Filoložka a sociální antropoložka	mateřský jazyk	ČR
OTEC	mexická	32	Stavební inženýr	španělský jazyk	ČR

	Věk	Jazyková kombinace	Jazyk společnosti
9. DÍTĚ	2 roky 9 měsíců	český jazyk a španělský jazyk	český jazyk

Obecné informace o rodině

Česko-mexickou rodinu tvoří 3 členové, rodiče a jejich dítě. V blízké době očekávají narození dalšího potomka. Matka rodiny je Češka, je jí 36 roků a vystudovala dva obory - francouzskou filologii a sociální antropologii. Otec rodiny pochází z Mexika a jeho mateřským jazykem je španělština. Je povoláním stavební inženýr a pracuje ve stavební firmě, kde se hovoří česky. Jeho znalost českého jazyka je na vysoké úrovni, osvojil si také profesní mluvu, v které běžně na pracovišti komunikuje. Limity nicméně spatřuje v schopnosti samostatného písemného projevu, psaná podoba je pro něj z hlediska gramatických a pravopisných pravidel obtížnější. Manželé spolu žijí v České republice nyní sedmým rokem, předtím žili v Mexiku. Mají spolu jedno dítě, chlapce, kterému jsou 2 roky a 9 měsíců. Jazykovou kombinací chlapce je čeština (jazyk matky a společnosti) a španělština (jazyk otce). Rodiče spolu komunikují španělsky. Na dítě hovoří česky a španělsky.

Způsob a metody bilingvního osvojování u dítěte

K osvojování obou jazyků dítěte přistupují rodiče simultánní formou bilingvismu již od chlapcova narození – otec na syna mluví španělsky, maminka česky. Změna nastává v případě návštěvy příbuzných v Mexiku, kde maminka přechází plyně do španělštiny, aby mohla probíhat komunikace bez potíží a příbuzní otce věděli, o čem bilingvní rodina hovoří.

Další případy, kdy maminka mluví španělsky je komunikace s příbuznými ze strany manžela po telefonu, nebo také když se na něco dívají nebo čtou se synem ve španělštině. Ten se poté ptá ve španělštině a maminka mu ve španělštině odpovídá. Ten samý postup zastává také tatínek, např. když syna doprovází na kroužek zpívání, tak interakce probíhá v češtině s ohledem na ostatní, kteří by španělštině nerozuměli. Oba rodiče se v péči o dítě střídají, pracují často z domova a mají prostor se chlapci intenzivně věnovat. Mateřskou školu chlapec zatím nenavštěvuje, rodiče s ním ale chodí na kolektivní aktivity, kterými jsou kromě zpívání ještě plavání a cvičení pro děti, prakticky denně je tak chlapec v kontaktu ostatními českými dětmi. Oba jazyky si chlapec osvojuje na simultánní úrovni, inklinování k jednomu či druhému rodiči u chlapce nepozorují. Jeho bilingvismus je vyvážený. Dominanci jazyka pozorují jen s ohledem na prostředí, v kterém k jazykovému kontaktu u chlapce dochází. Například maminka uvádí situaci, kdy pobývali o Vánocích přes měsíc u příbuzných v Mexiku, zde chlapec slyšel španělštinu z okolí i od matky, tak se ve španělštině hodně rozmluvil, po návratu se ale plyně vrátil ke komunikaci v češtině.

Kromě obou mateřských jazyků se chlapec začíná učit také i třetí jazyk – osvojuje si postupně anglická slovíčka formou hry a poslechu písniček. Dochází tedy k postupné jazykové akvizici i třetího jazyka.

Kontext a forma užívání obou jazyků

Se španělštinou je chlapec v kontaktu skrze mateřský jazyk otce, dále telefonicky 1x týdně s mexickými prarodiči, orientačně 1x měsíčně rodiče s dítětem navštíví přátele, kteří mluví španělsky. Chlapec se také dívá přibližně půlhodiny denně na seriály a pohádky ve španělštině. Rodiče mezi sebou mluví španělsky, na chlapce každý svým mateřským jazykem, nebo eventuálně v jazyce, v kterém se jich dítě na něco zeptá. Chlapec odpovídá otci španělsky, matce česky. Pokud slova zná a má je zažitá v obou jazycích, tak rodiče nepozorují, že by chlapec jeden z jazyků upřednostňoval nad druhým. Jsou ale situace, kdy se třeba chlapec dívá na televizi s tatínkem a naučí se nové slovo pouze ve španělštině, Když jej chce později použít, vysloví je před maminkou jen ve španělštině, jelikož český ekvivalent zatím v češtině neslyšel, nezná jej, nebo si jej nedokáže spojit. Maminka mu poté dané slovo řekne česky, a chlapci většinou stačí jej slyšet jednou, maximálně dvakrát a poté už nové slovo používá. V rámci bilingvního osvojování jazyka dítětem rodiče také pozorují, že chlapci nedělá obtíže porozumět během sledování pořadů v televizi odlišným variantám španělštiny – španělštině užívané ve Španělsku, španělštině Latinské Ameriky nebo španělštině, která je užívána v Argentině.

Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte

V rámci jazykových specifík matka uvádí, že chlapci z hlediska slovo tvorby u sloves dělalo obtíže jejich časování, často docházelo k míchání kódů. To již ustalo, nicméně se dodnes stane, že chlapec užije během časování ženský rod – řekne např. já jsem viděla, místo já jsem viděl. Maminka tento jev vysvětluje tím, že má chlapec češtinu naposlouchanou více od ní, což by odkazovalo místo na bilingvní míchání kódů na nápodobu forem v rámci jednoho kódu u dětí ve stejném věku. Dále jsou u chlapce patrné jazykové výpůjčky u slov, která jsou kratší, nebo v češtině specifická tím, že nemají ve španělštině ekvivalent. K jazykovým výpůjčkám se chlapec i rodiče uchylují u frekventovaných výrazů jako např. u slova hřiště, místo španělského campo de juego. Dalším příkladem je slovo kolo místo španělského bicicleta. Výpůjčky rodina používá v rámci jazykové ekonomie za účelem zkrácení či zjednodušení výrazu. Zkracování ale není výhradní a chlapec zná v převážné většině i druhou variantu, přesto se ale uchyluje především k té, kterou mají v rodinné komunikaci zažitou. Dále matka uvádí, že je chlapec schopný zvolit si jazyk, který potřebuje v dané situaci. Například se rodiče potkávají s komunitou přátel z Latinské Ameriky a ve chvíli, kdy na něj někdo z komunity začne mluvit španělsky, tak jim chlapec španělsky začne odpovídat. Dochází tak k přepínání mezi jazyky. Do španělštiny přepíná také při komunikaci s prarodiči z otcovy strany. Chlapci nedělá potíže přepínání mezi jazyky dle potřeby a situace, tak, jak mu druhý rozumí. Rodiče chlapci tento jazykový aspekt také vysvětlují tak, že existují různé jazyky, které umí různí lidé a není samozřejmostí, že by každý uměl ten samý. Upozorňují jej na to například tím, že „toto je strejda, který španělsky nemluví, tak mu to musíš říct česky.“ Rodiče se k tomuto vysvětlování uchylují proto, aby mu mluvní situace byly lépe srozumitelné.

Dále rodiče uvádějí, že se v rámci rozvoje řeči dítěte ještě také občas setkávají se situacemi, kdy chlapec rodičům něco říká a oni netuší, co jim chce říct, protože nedokážou slovo dostatečně rozlišit. Tento jev, značící první fázi bilingvního osvojování, při které nedochází k vědomému rozlišení mezi jazyky a tvary slov jsou směřovány, je již ale u chlapce na ústupu, syn si již v těchto chvílích uvědomuje, že výraz neřekl zcela správně a vyžaduje tak výslovně po rodičích korekci, aby rodiče správný výraz zopakovali. Sami na chybné výrazy ale neupozorňují. Přístupují k osvojování tak, že si chlapec jednotlivé výrazy a řeč naposlouchá a porozumí sám, co je správně.

Bilingvismus dítěte pohledem rodiče

Pro rodiče z česko-mexické rodiny je hodně důležité, když přijedou do nového prostředí, aby uměli jazyk dané země, sami několik cizích jazyků umí, a proto zastávají názor, že čím víc člověk umí jazyků, tím je to pro něj jednodušší, a tento pohled se stal východiskem i pro podporu bilingvního osvojování jejich dítěte. Matka uvádí i svůj pohled sociální antropoložky a to možnost nahlédnout skrze jazyk do jednotlivých kultur mnohem hlouběji. Domnívá se také, že je bilingvismus přínosný i z hlediska rozvoje myšlení a intelektu dítěte, protože od malička ví, že existují alternativy, že není jedna varianta, jedno slovo, jeden přístup a od mala má možnost si tyto alternativy v jazycích vyzkoušet, což shledává velmi přínosným. Negativa pojící se s bilingvismem rodiče nepozorují, pouze si jsou vědomi toho, že bilingvismus jejich dítěte je náročnější pro prarodiče ze strany matky, kteří mluví výhradně česky, i pro prarodiče ze strany otce, mluvící pouze španělsky. Setkávají se tak se situacemi během hlídání vnuka, kdy po nich chlapec něco chce zrovna v jazyce, kterému nerozumí, a chlapci chvíli v rozčileném rozpoložení z daného neporozumění trvá, než tento fakt rozliší, tak je to pro nejbližší okolí někdy mírně komplikované. Maminka ale zároveň pozoruje, že tento aspekt může být dán také omezeným časem, který chlapec s prarodiči tráví a vzhledem k vývojovým aspektům dětské řeči se domnívá, že by mu dobře nerozuměli ani kdyby jim danou věc řekl v jejich jazyce. Věřící, že je tento stav spojen s přirozeným bilingvním vývojem řeči, a proto jej za negativum v pravém slova smyslu nepovažuje.

Shrnutí případové studie č. 5

Česko-mexická rodina přistoupila u svého dítěte k simultánnímu osvojování mateřských jazyků rodičů. Chlapec je tak vystavován češtině a španělštině. Znalost obou jazyků je u něj vyvážená. Téměř tříletý chlapec je ve věku, kdy u něj dochází k intenzivnímu jazykovému a řečovému vývoji. Dochází k rozvoji slovní zásoby a k lepšímu diferencování slov jednotlivých jazyků. Běžně si ale v rámci dvojjazyčného osvojování a rozvoje řeči vypomáhá jazykovými výpůjčkami a přepínáním mezi jazyky dle potřeby a kontextu, ve kterém došlo k osvojení daných slov. Přítomné je také míchání kódů, zároveň již začíná docházet k vědomému rozlišování a zvolení jazyka podle komunikačních partnerů, s kterými dítě přichází do kontaktu. Přístup rodičů v procesu bilingvního osvojování je podpůrný, oba se dítěti intenzivně věnují, mluví s ním, podporují rozvoj jazyků mnohými aktivitami, jelikož v jazykové výbavě dítěte vidí významný přínos. Kromě obou mateřských jazyků se chlapec

začíná učit také angličtinu. Dochází tedy k postupné jazykové akvizici třetího jazyka, která je předpokladem multilingvismu dítěte v budoucnosti.

9. Shrnutí výsledků případových studií

V předchozí kapitole byla prezentována analýza získaných dat v podobě pěti případových studií bilingvních rodin. Nyní provedeme shrnutí získaných poznatků z těchto studií za účelem poskytnutí uceleného přehledu výsledných zjištění. Shrnutí bude prezentováno podle jednotlivých výzkumných oblastí, kterým jsme v případových studiích věnovali pozornost. Zaměříme se tedy na:

- způsob a metody bilingvního osvojování jazyků u dítěte,
- kontext a forma užívání obou jazyků,
- specifika jazykového projevu bilingvního dítěte,
- postoje rodičů k bilingvistu jejich dětí.

9.1 Způsob a metody bilingvního osvojování jazyků u dítěte

Rodiny z případových studií se rozhodly pro bilingvní osvojování jazyků u svých dětí. Čtyři rodiny zvolily způsob simultánního dvojjazyčného osvojování. Jedná se tedy o strategii „jeden rodič – jeden jazyk“, kdy každý z rodičů hovoří na dítě svým mateřským jazykem. Česko-slovenská rodina zvolila v rámci strategie „doma minoritní jazyk“ jazykem rodiny výhradně slovenštinu z důvodu, aby nebyl slovenský jazyk na základě jazykové příbuznosti a vlivu českého jazykového prostředí upozaděn. U česko-mexické rodiny začíná u dítěte (2 roky a 9 měsíců) docházet také k postupné jazykové akvizici třetího jazyka, která je předpokladem multilingvistu dítěte v budoucnosti a koresponduje se strategií „trojjazyčnost“, kdy se na procesu jazykové akvizice dítěte podílí jazyky tři. V rámci procesu bilingvního osvojování byla patrná také strategie „míchání kódů“, při které se použití jazyků během konverzace libovolně míchá a mluvčí přepínají mezi kódy. K této strategii docházelo zejména v závislosti na prostředí a okolních podmínkách. Byla patrná u rodin se staršími dětmi – u česko-ukrajinské (dítě 11 let), u česko-srbské (děti 8, 9 a 11 let). Rodiny s mladšími dětmi – česko-rakouská (děti 3, 6 a 8 let), česko-mexická (dítě 2 roky a 9 měsíců) a česko-slovenská (děti 2 měs., 2 a 4 roky) se snaží jazyky oddělovat přísněji. Pozorujeme tedy tendenci – nižší věk dítěte – striktní dodržování oddělování jazyků, vyšší věk dítěte – úsilí o oddělování jazyků je nižší a dochází častěji k míchání a přepínání mezi jazykovými kódy. Domníváme se, že tato tendence souvisí zejména s mírou jazykového osvojení obou jazyků vzhledem k věku dítěte. Přítomnost míchání kódů u starších tedy dětí může souviset také

s dostatečným povědomím o shodách a rozdílech mezi jazyky. Toto povědomí je základem pro vědomé přepínání kódů, rozvíjí se s intenzitou a délkou kontaktu s oběma jazyky, proto je pro starší děti snazší kódy přepínat.

V rámci metod bilingvní akvizice zvolili rodiče kromě výše uvedených strategií také podporu osvojování pomocí písniček, básniček, říkadel, čtení z knih, ale také za pomoci mediálních prostředků – pouštěním pohádek a pořadů v televizi, posloucháním nahrávek na CD. Tyto prostředky měly pozitivní vliv také na porozumění místopisně odlišným variantám jazyků u česko-rakouské rodiny – porozumění němčině užívané v Německu a němčině rakouské a u rodiny česko-mexické – porozumění španělštině užívané ve Španělsku a španělštině Latinské Ameriky.

Obecně lze říci, že rodiny zvolily bilingvní osvojování jazyků u svých dětí na základě vlastní iniciativy a postupu, aniž by se řídili odbornými doporučeními a radami okolí. V odborné literatuře hledala inspiraci pouze jedna z rodin. Děti oba jazyky nejdříve poslouchaly, což bylo předpokladem k následujícímu úspěšnému rozvoji řečových schopností. Rodiče děti opravovali minimálně, nechávali dvojjazyčnému osvojování přirozený průběh. V česko-rakouské rodině se navíc rodiče rozhodli dvojjazyčnost dětí podpořit i zjednodušenou formou znakové řeči, která měla dle jejich pozorování na bilingvismus dcer pozitivní vliv.

9.2 Kontext a forma užívání obou jazyků

V rámci kontextu užívání obou jazyků u jednotlivých rodin můžeme pozorovat významný vliv jazykového prostředí na vývoj řeči dítěte. U dětí, které si osvojují základy jazyka a řeči, a zatím nenavštěvují školní zařízení, zastává primární roli rodina. Oba jazyky jsou tak osvojovány simultánní formou, na kterou kladou rodiče důraz. Toto jsme pozorovali u čtyř zkoumaných bilingvních rodin. U páté, česko-slovenské rodiny byl rodinný vliv také přítomný – ve způsobu užívání doma minoritního jazyka slovenštiny. Po nástupu dětí ze zkoumaných rodin do školy jsme zaznamenali postupnou proměnu, vliv prostředí českého vzdělávacího zařízení měl za následek postupné zvyšování dominance češtiny na úkor druhého jazyka – to je patrné u rodiny česko-srbské a starších dvou dětí česko-rakouské rodiny. Vliv školy na česko-ukrajinskou rodinu byl zásadní natolik, že na jeho základě rodina od bilingvního osvojování dítěte v pěti letech odstoupila. Jednalo se zde o neporozumění přínosu bilingvního osvojování ze strany školy a také převážení obav a nejspíše také nedostatečnému porozumění výhodám dvojjazyčnosti ze strany rodičů. O těchto aspektech

neporozumění výhodám bilingvismu hovoří také L. Wei.⁹² U staršího dítěte (4 roky) česko-slovenské rodiny naopak můžeme pozorovat vlivem prostředí mateřské školy podporu jazykového rozvoje češtiny, která je rodinou upozaděna. V rámci užívání jazyků jsme u dětí zaznamenali také následující – ve chvílích, kdy děti pobývaly s rodinou v zemi příbuzných, jejichž jazyk nebyl pro ně dominantním, jazykové kompetence v tomto jazyce se u nich podpořily a vlivem jazykového působení docházelo k jejich zlepšení. Užívání dominantního jazyka bylo zaznamenáno při běžných každodenních situacích, užívání jazyka méně frekventovaného bylo podporováno kontaktem s příbuznými, častým telefonickým i při návštěvách příbuzných v rodné zemi jednoho z rodičů.

9.3 Specifika jazykového projevu bilingvního dítěte

V rámci případových studií jsme u všech dětí zaznamenali výskyt lingvistických specifík mluvního i písemného projevu, charakteristických pro bilingvní rozvoj daných jazyků. Jedná se o jazykové výpůjčky, interferenci, přepínání a míchání kódů. U každého ze specifík uvedeme jejich konkrétní příklady a také věk dítěte, u které byla tato specifika přítomna. Při uvažování o lingvistických specifikách je nicméně také potřebné vzít na zřetel, že vývoj jazyka a řeči u bilingvních dětí má mnoho společných charakteristik s jazykovým a řečovým vývojem monolingvních dětí, proces osvojování si jazyka a rozvoje řeči probíhá v základních rysech i vývojových fázích stejným způsobem,⁹³ a proto jsou některé z uvedených odchylek typické i pro monolingvní děti.

Jazykové výpůjčky děti užívaly nejčastěji v rámci slovní zásoby. U česko-srbské rodiny děti často používaly srbská slova v českých větách (v raném dětství), naopak u dítěte (4 roky) z česko-slovenské rodiny je časté používání českých slov ve slovenských větách. U česko-rakouské rodiny pozorujeme české jazykové výpůjčky v německých větách, jelikož si děti (3 roky) daná slova osvojily jen v českém kontextu. Jednalo se např. o deminutivní slova typu hají, hačí, kašli, kašli, kašička, dudlík. Českou výpůjčku pozorujeme i u starších dětí z této rodiny (6 a 8 let) u citově zbarveného slova táta, tatínek. Tyto doklady naznačují, že děti si dané výrazy osvojují ve spojitosti se situačním kontextem a v tomto případě

⁹² WEI, L. *Dimenze bilingvismu*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

⁹³ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

i významnou citovou vazbou na situaci. Uvedené výrazy jsou navíc v řeči orientované na dítě velmi frekventované, což rovněž podporuje jejich pevné osvojení.

Dalším příkladem jazykové výpůjčky u dítěte (3 roky) z této rodiny je užívání výhradně české varianty citoslovcí u projevů zvířat – českého „haf“ u psa a „bůůů“ u krávy oproti „wuff“ u německého psa a „muuh“ u německé krávy. Jazykové výpůjčky uvádí i česko-mexická rodina, používá je dítě (2 roky 9 měsíců) i rodiče u slov, která jsou kratší, nebo v češtině specifická tím, že nemají ve španělštině ekvivalent, např. užívají výraz hřiště, místo španělského campo de juego nebo kolo místo španělského bicicleta. Je zde patrné užití výpůjček v rámci jazykové ekonomie za účelem zkrácení či zjednodušení výrazu.

K jazykové interferenci docházelo u dítěte z česko-ukrajinské rodiny z hlediska artikulace a výslovnosti, užívalo výrazy jako: kluky hráli místo kluci hráli, klíči místo klíče, dědiček místo dědeček, guť místo chuť, cholky místo holky, Tisco místo Tesco. Uvedené projevy na fonetické rovině jsou odrazem fonetického systému ukrajinštiny, který mohl dítě ovlivnit na základě matčina ukrajinského přízvuku. Projevila se zde zejména záměna fonémů h a ch a redukce nepřízvučných samohlásek. Dítě také často zkracovalo výslovnost, vypouštělo či nadbytečně užilo hlásky např. pytl místo pytel, tiscovka místo tisícovka, „ty blběče“ místo „ty blbče“. Jsou zde patrné rozdíly v užití průvodních vokálů u likvid. K interferenci dochází u dětí také v psané podobě jazyka, např. děti z česko-rakouské rodiny (6 a 8 let) píší tak, jak dané výrazy slyší – souhlásku psanou jako sch píší s š – německá slova schnell – rychle, Schal – šál, Schule – škola, schön – pěkný, píší jako šnel, šál, šule, šön. Zároveň děti dle fonetického znění zaměňují grafémy y a i, například ve slovním spojení du bist – ty jsi, napíší ypsilon – du byst.

Rodiče z případových studií uvádějí u svých dětí také časté jazykové přepínání na základě situačního kontextu nebo díky vlivu prostředí, v kterých se děti nacházejí – například po návratu ze školy děti inklinují k výlučnému užívání češtiny (dětí z česko-rakouské a česko-srbské rodiny), nebo naopak při pobytu v rodné zemi jednoho z rodičů přechází plynule do jazyka dané země. Zajímavým faktorem v užití jazykového přepínání je také afektivní kontext dané situace, který zmiňují matky z česko-ukrajinské a česko-srbské rodiny, kdy přepínání mezi jazyky volí v emočně vypjaté situaci. Je zde tak patrné propojení jazykového přepínání s afektivní situací, které působí také na dítě a má vliv na jeho mentální reprezentaci daného jazyka ve spojitosti s určitou emočně podmíněnou situací a osobou rodiče. O tomto vlivu hovoří také F. Grosjean.⁹⁴

⁹⁴ GROSJEAN, F. *Individuálny bilingvizmus*. In: ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, ISBN 80-88880-54-8.

Dále rodiče uvádějí přítomnost míchání jazykových kódů z hlediska slovní zásoby dětí. Česko-slovenská rodina zaznamenala následující příklady: mesíc – česky měsíc, slovensky mesiac, otvoriť dvěře – česky otevřít dveře, slovensky otvorit' dvere, jazírko – česky jezírko, slovensky jazierko, něvím – česky nevím, slovensky neviem, uděľaj – česky udělej, slovensky urob, zde dítě používá koncovku -aj, která je typická pro slovesa ve slovenském imperativu. Česko-rakouská rodina uvádí míchání kódů při tvorbě nových výrazů, jako je například: „šlukátko“ – kterým označuje dítě (3 roky) brčko. Tento výraz utvořilo z německého schlucken – polykat. Česko-ukrajinská rodina uvádí míchání kódů např. ve slovním spojení čerstvý chleba, kdy je význam v ukrajinském jazyce pozměněn na chléb starý a české adjektivum čerstvý se do ukrajinštiny překládá jako svěží docházelo k záměně adjektivních forem.

K míchání kódů docházelo u dětí z bilingvních rodin i z hlediska slovo tvorby. Matka z česko-ukrajinské rodiny se dítěte ptala: „Kdes byl, Martínku? Syn odpovídal: „Kdes byl maminko?“ Matka odpovídala: „Já byla v obchodě,“ a syn odvětil: „Já byla ve školce“. Obdobný příklad uvádí i rodina česko-mexická – dítě (2 roky 9 měsíců) občas užije během časování ženský rod – řekne např. já jsem viděla, místo já jsem viděl. Otázkou v těchto případech ale je, zda se jedná pouze o bilingvní míchání kódů, nebo o nápodobu forem v rámci jednoho kódu vzhledem k vnímání svého já u dětí ve stejném věku. Míchání kódů ve slovo tvorbě uvádí i česko-rakouská rodina, příkladem je užití českého slovesa ve spojitosti s německou koncovkou –en v německé větě, jelikož k němu zatím neznají znění německého ekvivalentu, konkrétně například – Kannst du mir eine Mandarine oloupen? V českém znění – Můžeš mi oloupat mandarinku? Toto míchání kódů se vyskytuje i v dalších situacích, kdy dítě (3 roky) používá české sloveso v německé větě, nebo naopak. Z uvedeného je patrné, že tato slovesa užívá ve správné gramatické formě daného jazyka. Dalším obdobným příkladem je: Ich muss die Puppe česen. – Musím česat panenku. Další příklady míchání kódů z hlediska slovo tvorby uvádí také česko-srbská rodina – děti v raném věku počesťovaly srbská slova – předponami a koncovkami. Čeština měla vliv také na časování sloves – děti vyjadřovaly složené slovesné tvary složením tvaru z českého i srbského slovesa, například – budeme íci místo íci čemo – ve významu půjdeme. Docházelo také k záměně zájmen u zvrtných sloves – děti často využívaly českou předložku a srbské slovo, i naopak, české slovo se srbskou předložkou – například zvolily špatnou předložku překladem ze srbštiny – v češtině řekly nasedáme v auto ze srbského sedamo u kola, na dárek pro babičku napsaly – za babičku místo pro babičku. Záměnu zájmen

u zvrtných sloves uvádí u svých dětí i česko-slovenská rodina – např. u slovního spojení *pozeraj se* – česky *dívej se*, slovensky *pozeraj sa*.

K míchání kódů dochází u dětí také během tvoření větných konstrukcí. U ukrajinské rodiny např. u věty: *Maminko, já ti to posliožim* – zde je patrné překrytí forem složím a poskládám. Ve stejném významu používalo dítě také větu: „*Mámo, ja skladu.*“ U česko-rakouské rodiny pozorujeme nejčastěji toto míchání při tvorbě vět ve spojení německého slovesa *machen* – *dělat* s doplněním v českém znění, např. *machen hají, machen ňami, machen hadší, machen houpi, machen míchi*. Časté je také nesprávné užití slovesa *brauchen* ve spojitosti s infinitivem – např. *brauchen kaufen* – v české verzi potřebuji nakoupit, v německém jazyce je ale toto spojení slovesa *brauchen* s infinitivem chybné. Další příklad uvádí rodiče u dítěte (3 roky), které užívá: *Máma, táta mir. – Mámo, táto, pojd' ke mně.* – Jedná se tedy o oslovení rodičů v českém znění a užití druhé část věty v němčině s absencí předložkové vazby. Míchání kódů při tvorbě správných větných konstrukcí uvádí také česko-srbská rodina – dle českého *mám/nemám*, kdy je v srbsčině ekvivalentním *imam/nemam*, používalo jedno z dětí výraz *ne-imam* v srbsčině – tvořilo jej dle pravidel českého jazyka přidáním předpony „*ne*“ ke kladnému výrazu.

Lze tedy říci, že děti z uvedených rodin užívají lingvistická specifika charakteristická pro bilingvní osvojování a užití jazyka v mluvním i psaném projevu ve všech jazykových rovinách, které se v ontogenezi mluvního a písemného projevu prolínají. Můžeme při jejich užití také uvažovat o vlivu jazykové kombinace dětí a jejich častějším výskytu na základě jazykové podobnosti, zejména u slovanských jazyků (u česko-slovenské, česko-ukrajinské a česko-srbské rodiny), tak jako nad mírou a okolnostmi vystavení jednotlivým jazykům, kdy jsou lingvistická specifika přítomná nejen v raném dětství, ale také v pozdějším věku dítěte u méně dominantního jazyka, jak můžeme pozorovat například u dětí z česko-srbské rodiny na základě jejich preference češtiny. Je ale nutné podotknout, že tato dominance jednoho z jazyků nemusí zůstat statická, ale naopak se může proměňovat na základě jazykových podnětů, kterým je dítě v jednom nebo druhém jazyce vystavováno.⁹⁵

Lingvistická specifika jsou tedy přítomná ve slovní zásobě, slovtvorbě, větné skladbě i artikulačních a výslovnostních aspektech projevu bilingvních dětí. V jejich výskytu je patrná rozmanitost a také užití na základě individuálních potřeb jednotlivých dětí.

⁹⁵ HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-358.

9.4 Postoje rodičů k bilingvistu jejich dětí

Zjišťované postoje rodičů k bilingvistu jsou veskrze kladné. Každá z rodin v bilingvistu svých dětí spatřuje přínos, rodiče uvedli následující pozitiva – možnost komunikace s rodinami z obou stran, přirozená znalost více jazyků, podpora rozvoje myšlení na základě reprezentace dvou jazykových systémů, usnadnění učení se dalším jazykům, větší rozsah slovní zásoby, lepší porozumění jazykům příbuzným, možnost nezprostředkovaně poznat kultury daných zemí, odkud pocházejí rodiče, a uvědomění si vlastní příslušnosti k ní. Postoje rodičů tedy potvrzují komunikační, kognitivní a kulturní výhody, které uvádíme v teoretické části práce a o kterých hovoří C. Baker.⁹⁶ S výslovně negativními aspekty pojíci se s bilingvistem se rodiny nesetkaly, uvádějí ale občasné složitější překládání jemných nuancí významů sdělení slov, údivné reakce spolužáků dětí ve škole nebo obtížnější porozumění příbuzným bilingvistu mluvním projevu dítěte v raném dětství.

V rámci shrnutí získaných poznatků o jazykovém osvojování a vývoji řeči u dětí z bilingvistických rodin lze tedy říci, že z případových studií vyplývá, že důsledné oddělování jazyků, snaha o dobrý jazykový příklad a trvalá podpora bilingvistu ze strany celé rodiny je cestou pro uchování dvojjazyčnosti dítěte i do budoucna.

V rámci shrnutí případových studií dále považujeme za důležité uvést také úskalí, se kterými jsme se v průběhu výzkumného procesu setkali. C. Baker uvádí limity měření ve výzkumech, které se bilingvistem zabývají. Může jimi být uvedení malého vzorku z celkového počtu jazykových znalostí bilingvistických jedinců, zabývání se bilingvistem, který je užíván pouze v určitém kontextu, subjektivní posouzení bilingvistu respondenty, jejich sklon k souhlasným odpovědím, nedostatečné uvědomění si všech aspektů, které se s dvojjazyčným osvojováním jejich dětí pojí, nebo naopak nebezpečí přílišného zobecnění rozmanitosti individuálních rozdílů ve vývoji dvojjazyčnosti.⁹⁷ I přes naši snahu výše uvedené limity eliminovat, jsme si vědomi, že mohly tyto aspekty výsledná výzkumná zjištění naší práce ovlivnit. Kromě uvedených limitů jsme se také setkali během polostrukturovaných rozhovorů s úskalím pojíci se s absencí lingvistického vzdělání respondentů výzkumu, s mírou zapamatování a kapacitou paměti, které ovlivnily zejména nerozpoznání či zapomenutí mnohých lingvistických specifik, které byly u dětí během jejich řečového vývoje přítomny. Z těchto důvodů je u některých případových studií uvedeno méně

⁹⁶ BAKER, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters, 2006.

⁹⁷ BAKER, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters, 2006.

lingvistických dokladů konkrétních lingvistických specifik bilingvního řečového vývoje. Na druhou stranu ale považujeme použití polostrukturovaného rozhovoru v kombinaci s ještě pokračujícím následným pozorováním daných jevů rodiči za významnou součást a přednost výzkumného procesu. Protože i přes absenci lingvistického vzdělání a nerozpoznání či pozapomenutí určitých specifik bilingvního projevu dětí, považujeme příklady a konkrétní poznatky rodičů za cenné a přínosné, jelikož pomáhají lépe porozumět bilingvistice v jeho jedinečnosti a individuálním přístupu jednotlivých rodin.

Jsme si vědomi, že zvolená metodologie má své limity, které spočívají především v nemožnosti zcela zobecnit obdržené informace. J. Hendl ale nabízí následující odpověď – mnohdy je užitečná konkrétní kontextově závislá znalost, případ se může stát výchozím bodem teorie, ale ne vždy je vhodné k teoretickému zobecnění přecházet. Naopak, zaznamenání komplexity reality skrze případovou studii může porozumění zkoumanému jevu napomoci o mnoho víc.⁹⁸ Případová studie se tak stává klíčovou metodou zkoumající daný proces, v našem případě bilingvní rozvoj řeči dětí.⁹⁹

Na základě výše uvedeného, přes vědomí výzkumných limitů, s kterými jsme se ve výzkumné části práce setkali, věříme, že se přinesené poznatky naší práce mohou být na poli aplikované lingvistiky inspirativní a přispět k lepšímu porozumění jedinečnému procesu bilingvního osvojování a rozvoje řeči dětí ze smíšených, česko-cizojazyčných rodin.

⁹⁸ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9

⁹⁹ DÖRNYEI, Z. *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 978 0 19 442258 1

10. Závěr

V předkládané bakalářské práci jsme se zabývali specifiky rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin. Cílem práce bylo propojení a aplikace relevantních teoretických poznatků s výzkumnou částí práce, která se zabývala procesem bilingvního jazykového osvojování a rozvojem řeči dětí z bilingvních rodin na základě poskytnutí cenných poznatků během polostrukturovaného rozhovoru i během následného dodatečného pozorování dětí rodiči.

V teoretické části práce jsme popsali hlavní poznatky v oblasti řečového vývoje a jazykového osvojování u dětí. Zabývali jsme se tématem bilingvismu a bilingvního osvojování jazyků u dětí z bilingvních rodin. Ve výzkumné části práce jsme vytvořili pět případových studií bilingvních rodin, které zvolily u svých dětí bilingvní osvojování mateřských jazyků rodičů, přičemž jedním z osvojovaných rodných jazyků, s kterým dítě přicházelo od narození do kontaktu, byl jazyk český. V případových studiích jsme věnovali pozornost způsobům a metodám bilingvního osvojování u dítěte, kontextu a formám užívání obou jazyků, lingvistickým specifikům jazykového projevu bilingvního dítěte se zaměřením zejména na jazykové výpůjčky, interferenci, přepínání a míchání kódů. Presentovány byly také postoje rodičů pojících se k bilingvismu jejich dětí. Získané poznatky případových studií byly analyzovány a následně prezentovány v závěrečném shrnutí výzkumné práce. Na základě výzkumu bylo zjištěno, že většina zapojených rodin považuje bilingvní výchovu za přínosnou, zejména pro další jazykový vývoj dítěte. Většina rodin používala k podpoře bilingvního osvojování jazyků strategii jeden rodič – jeden jazyk, což považujeme za přínosné, z důvodu omezení druhotné interference mezi jazyky vnášené ze strany rodičů. Úspěšnost bilingvního osvojování jazyků byla explicitně potvrzena zejména u starších dětí, které jsou schopné mezi jazyky záměrně přepínat, v závislosti na komunikační situaci.

Anotace/Annotation

Autor/Author: Mgr. Hana Campagna

Fakulta/Faculty: Filozofická fakulta/Faculty of Arts

Katedra/Department: Katedra bohemistiky/Department of Czech Studies

Title of the thesis: Specifika rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin/Specifics of speech development of children from bilingual families

Vedoucí práce/Supervisor: Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.

Počet znaků/Number of characters: 161390

Počet příloh/Number of appendixes: 2

Počet titulů použité literatury: 32

Klíčová slova/Keywords:

bilingvismus, rozvoj řeči dítěte, bilingvní osvojování jazyka, jazykové výpůjčky, interference, přepínání kódů, míchání kódů, bilingvní rodina/bilingualism, children speech development, bilingual language acquisition, language borrowings, interference, code-switching, code-mixing, bilingual family

Stručné shrnutí práce/A brief summary:

Bakalářská práce se zabývá specifiky rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin. Teoretická část práce předkládá poznatky o řečovém vývoji a jazykovém osvojování u dětí, zabývá se tématem bilingvismu a specifiky bilingvního osvojování u dětí. Výzkumná část práce prezentuje případové studie pěti bilingvních rodin, které zvolily u svých dětí bilingvní osvojování mateřských jazyků rodičů, přičemž jedním z osvojovaných jazyků je český jazyk. Případové studie věnují pozornost způsobům a metodám bilingvního osvojování, kontextu a formám užívání obou jazyků, lingvistickým specifikům jazykového projevu. Prezentovány jsou také postoje rodičů pojících se k bilingvismu jejich dětí.

This bachelor thesis deals with the specifics of bilingual children's speech development. The theoretical part summarises the current span of knowledge about speech development and language acquisition of children. It is also concerned with language acquisition specifics of children from bilingual families. The practical part of the paper presents five case studies of families that chose a bilingual language acquisition with their children. In each case study, one parent's mother tongue was always Czech. The case studies delve into the styles and methods of a child's bilingual language acquisition, the context and form of using either language, the linguistic specifics of language expression of a bilingual child and parents' attitude towards the bilingualism of their child.

Summary

Bilingualism, generally defined as the ability to use two languages, has recently been sparking the interest of the academic community, with considerable progress in the study of bilingualism. At the same time, the amount of cross-language interaction is growing, the awareness of linguistic minorities is increasing, and the unquestionable growth of bilingual families is evident. This encourages reflections on the importance of linguistic activity in the social and cultural context. Lately, the number of bilingual marriages and families in the Czech Republic has also been growing. Parents of mixed-language have to make a decision about how they will educate their children. Often they choose bilingual language learning for their children.

This bachelor thesis deals with the specifics of bilingual children's speech development. The aim of our work was to link relevant theoretical knowledge with the research part focused on the process of bilingual language acquisition and the development of children's language through the view and sharing of experiences of mixed Czech-foreign languages.

The theoretical part summarises the current span of knowledge about speech development and language acquisition of children. It is also concerned with language acquisition specifics of children from bilingual families. The practical part of the paper presents five case studies of families that chose a bilingual language acquisition with their children. Either of the languages had to be the being the mother tongue of either of the parents. In each case study, one parent's mother tongue was always Czech. The case studies delve into the styles and methods of a child's bilingual language acquisition, the context and form of using either language, the linguistic specifics of language expression of a bilingual child with a major focus on language borrowings, interference, code switching and mixing. Another feature that is examined is the parents' attitude towards the bilingualism of their child. The discovered facts of the case studies are analysed and presented in the concluding summary of the research paper.

Literatura a další zdroje

- BAKER, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters, 2006.
- BARRON-HAUWAERT, S. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent-One-Language Approach*. Clevedon: Multilingual Matters, 2014. ISBN 9781847695758.
- BARTMIŃSKI, J. *Jazyk v kontextu kultury*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.
- BEDNÁŘOVÁ, J. a ŠMARDOVÁ, V. *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007. Dětská naučná edice. ISBN 978-802-5118-290.
- CUNNINGHAM, U. *Growing Up with Two Languages: A Practical Guide*. 3rd Edition. London: Routledge, 2004. ISBN 0415598524.
- ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 2008. ISBN 80-85839-24-5.
- DEUCHAR, M., QUAY, S. *Bilingual Acquisition: Theoretical Implications of a Case Study*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- DÖRNYEI, Z. *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 978-0-19-442258-1.
- DVOŘÁK, J. *Logopedický slovník: [terminologický a výkladový]*. 3. dopl. a rozš. vyd. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2007. Logopaedia clinica. ISBN 978-809-0253-667.
- GROSJEAN, F. *Bilingual Infants*. In: Psychology today [online] [cit. dne 3.4. 2018]. Dostupné z: www.psychologytoday.com/blog/life-bilingual/201012/bilingual-infants
- HAMERS, J., BLANC, M. *Bilingualism and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- HARDING-ESCH, E. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-358.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.
- JELÍNEK, S. K některým otázkám bilingvismu (II). *Cizí jazyky*, 2005/2006. 49(1). s. 8–11.
- KLENKOVÁ, J., BOČKOVÁ, B., BYTEŠNÍKOVÁ, I. *Kapitoly pro studenty logopedie: text k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2012. ISBN 978-80-7315-229-1.
- KLENKOVÁ, J. *Logopedie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-802-4711-102.

- KROPÁČOVÁ, J. *Výuka žáka s odlišným mateřským jazykem*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1511-9.
- LANZA, E. *Language Mixing in Infant Bilingualism: A Sociolinguistic Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- MEDOVÁ, Š. *Bilingvismus*. [online] [cit. dne 19. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.czechkid.cz/si1000.html>.
- MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011. ISBN 978-80-7357-678-3.
- NEBESKÁ I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H, 1992. ISBN 80-85467-75-5.
- NEBESKÁ, I. *Vnitřní řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. [cit. dne 23. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VNITŘNÍ ŘEČ>.
- NG BEE, CH., WIGGLESWORTH, H. *Bilingualism: An Advanced Research Book*. London: Routledge, 2007.
- PACOVSKÁ, J. *K hlubinám šudákovy duše. Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2152-4.
- PRŮCHA, J. *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3603-7.
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky I*. Praha: SPN, 1977.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Dětská řeč*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. [cit. dne 29. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DĚTSKÁ ŘEČ>
- ŠEBESTA, K. *Od jazyka je komunikaci. Didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 1991. ISBN 80-246-0948-7.
- ŠTEFÁNIK, J. *Antalógia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003. ISBN 80-88880-54-8.
- ŠTEFÁNIK, J. *Jeden člověk, dva jazyky – dvojjazyčnost u dětí – předsudky a skutečnost*. Bratislava: AEP, 2000. ISBN 80-88880-41-6.
- ŠULOVÁ, L. *Specifický vliv otcovské a mateřské mluvy v počátcích řečového vývoje*. *Československá psychologie*, 2006, 50 (4) s.327–341.
- VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8.

Seznam tabulek

Tabulka 1: Charakteristika výzkumného souboru.....	34
Tabulka 2: Případová studie č. 1	40
Tabulka 3: Případová studie č. 2	44
Tabulka 4: Případová studie č. 3	48
Tabulka 5: Případová studie č. 4	54
Tabulka 6: Případová studie č. 5	59

Seznam příloh

Příloha č. 1: Zadání bakalářské práce.....	79
Příloha č. 2: Dotazník pro rodiče.....	80

Příloha č. 1: Zadání bakalářské práce

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Akademický rok: 2013/2014

Studijní program: Filologie

Forma studia: Prezenční

Obor/kombinace: Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích (ČESFED)

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

Jméno a příjmení: **Bc. Hana CAMPAGNA**
Osobní číslo: **F12149**
Adresa: **Anny Rybníčkové 2613/5, Praha, 15500 Praha 515, Česká republika**
Téma práce: **Specifika rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin**
Téma práce anglicky: **Specifics of speech development of children from bilingual families**
Vedoucí práce: **Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.**
Katedra bohemistiky

Zásady pro vypracování:

- 1) Vymezení pojmu bilingvismus, možné přístupy, změny hodnocení bilingvismu ve vztahu ke schopnostem osvojení jazyka; studium základní psycholinguvistické literatury o vývoji dětské řeči
- 2) Stanovení výzkumných cílů, vytvoření orientační struktury práce
- 3) Analýza specifik rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin, excerpte relevantního materiálu
- 4) Kvantitativní i kvalitativní vyhodnocení získaných excerpt
- 5) Prezentace výsledných zjištění, stanovení závěrů

Seznam doporučené literatury:

Bialystok, E. (2000). Language processing in bilingual children. Cambridge: Cambridge University Press.
Bialystok, E. (2001). Bilingualism in Development. Cambridge: Cambridge University Press.
Bloom, P. (2002). How children learn the meanings of words. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
Kutálková, D. (2005). Vývoj dětské řeči krok za krokem. Praha: Grada.
Medová, Š. (n.d.). Bilingvismus. INTERNET:<http://www.czechkid.cz/si1000.html>

Podpis studenta:

Datum:

Podpis vedoucího práce:

Datum:

Příloha č. 2: Dotazník pro rodiče

Specifika rozvoje řeči dětí z bilingvních rodin

1. OBECNÉ INFORMACE O RODIČÍCH

	MATKA	OTEC
Věk		
Dosažené vzdělání		
Povolání		
Národnost		
Mateřský jazyk		
Úroveň češtiny (není-li mateřským jazykem): 0 – ne; 1 – částečně; 2 – ano		
Porozumění mluvenému projevu		
Porozumění písemnému projevu		
Schopnost samostatného mluveného projevu		
Schopnost samostatného písemného projevu		
Aktuální místo pobytu		
Při pobytu v zahraničí – místo v ČR, odkud pochází Vaše rodina a známí, se kterými jste vy a Vaše děti v kontaktu		
Počet dětí		

2. OBECNÉ INFORMACE O DÍTĚTI

	1.DÍTĚ	2.DÍTĚ	3.DÍTĚ	DALŠÍ DĚTI
Věk				
Jazyková kombinace				
Vzdělávací zařízení a jazyk, který je v něm užíván (mš, zš, klub, kroužky,...)				
Četnost a délka českého jazykového a kulturního kontaktu při pobytu mimo ČR				

3. ZPŮSOB A METODY BILINGVNÍHO OSVOJOVÁNÍ U DÍTĚTE

1. Uveďte, jakým způsobem podporujete a napomáháte osvojování obou jazyků vašeho dítěte.
2. Řídíte se odbornými doporučeními, literaturou, radami okolí, eventuálně z jakých dalších zdrojů při pomoci dítěti s jazykem čerpáte?
3. Jakým jazykem mluvíte s vaším partnerem?
4. Jakým jazykem spolu mluvíte, jsou-li přítomny vaše děti?
5. V jakém jazyce komunikujete s nimi? Jakým jazykem vám děti odpovídají?
6. Snažíte se jazyky striktně oddělovat?
7. Začali jste s dítětem komunikovat v obou jazycích zároveň, nebo s časovým odstupem?
8. V kolika letech si dítě osvojilo a začalo užívat oba jazyky ve stejných situacích?

4. KONTEXT A FORMA UŽÍVÁNÍ OBOU JAZYKŮ

1. Který jazyk považujete u svého dítěte za dominantní? Který jazyk upřednostňuje a při jakých příležitostech?
2. Jakou formou a jak často přichází vaše dítě do kontaktu s českým jazykem? (TV, knihy, přátelé, škola, zájmové kroužky atd.)
3. Je dítě v kontaktu s rodinou z vaší strany i s rodinou partnera? Jak často a v jakém jazyce spolu komunikují a při jakých příležitostech?
4. Pokud máte víc dětí, jak mezi sebou komunikují sourozenci?

5. SPECIFIKA JAZYKOVÉHO PROJEVU BILINGVNÍHO DÍTĚTE

1. Uveďte odchylky od běžně mluveného jazyka v dané situaci, které jste zaznamenali u vašeho dítěte během užití češtiny:
 - a) z hlediska slovní zásoby
 - b) z hlediska slovtvorby (skloňování a časování)
 - c) z hlediska tvoření vět – správných větných konstrukcí
 - d) z hlediska artikulace a výslovnosti
2. Jak často a v jakých situacích dítě kombinuje jazyky?
3. Opravujete jej při tom?
4. Pokud žijete v zahraničí, pomáháte dítěti osvojit si také psanou formu českého jazyka?
5. Pokud ano, s jakými pravopisnými odchylkami od spisovné normy jste se u dítěte setkali?
6. V čem pozorujete u vašeho dítěte větší obtížnost v rámci užívání méně dominantního jazyka? V čtení, psaní, porozumění?

6. BILINGVISMUS DÍTĚTE POHLEDEM RODIČE

1. Spatřujete přínos v bilingvistu a bilingvní výchově vašeho dítěte?
2. Pozorujete u svého dítěte také negativa pojící se s bilingvistem a výchovou?
3. V obou případech uveďte jaké a proč je tak hodnotíte.
4. Je něco v rámci zkušenosti vašeho dítěte/děti s bilingvistem, co nezaznělo a rád/a byste to doplnil/a?

Děkuji za spolupráci!